

KŘESŤANSKÝ KULT V KONTEXTU HELÉNISTICKÝCH NÁBOŽENSTVÍ

SYLABUS KURZU

Úvod: Počátky křesťanství a jeho rituální podoba

Vznik křesťanství a jeho důraz na přesné vymezení víry/ortodoxie ve vztahu k problémům spojeným se studiem rituálu. Základní metodologické problémy – sociologické a antropologické teorie a jejich využití při studiu počátků křesťanství.

Seminář: prameny ke studiu - texty a archeologické nálezy z raně křesťanského období.

První křesťanské obce a problém identity

Rituální praktiky (společné stolování, křest) jako jeden ze základních faktorů utváření svébytné křesťanské identity v kontextu helénistického náboženského systému, diferenciacie různých proudů v křesťanství. Problém ortodoxie-heterodoxie v rovině rituální – v 1. a 2. století není ustálená hranice ortodoxnosti, není konstituován kánon textů ani rituální pravidla, zvolna se prosazuje autorita biskupů a presbyterů.

Seminář: četba textů: Nový zákon, Spisy apoštolských otců – diferenciacie obcí prvních křesťanských komunit a analýza jejich složení (židokřesťané, pohanokřesťané).

Vývoj kultu a formování autority v raných křesťanských obcích

Vývoj křesťanských obcí a jejich struktury – souvislosti mezi vznikem monarchického episkopátu a ustavením autority kněží s vývojem a utvářením rituální ortodoxie. Problém postavení a role žen v rituální rovině. Asketický ideál a jeho obhajoba ve vztahu k postavení kněží.

Seminář: četba vybraných textů – Skutky Pavla a Thekly, Spisy apoštolských otců, Hippolytos, Apoštolská tradice, Tertullianus. Rozbor vybraných nápisů k postavení žen (apoštolát, presbyterky, prorokyně, učitelky teologie, presbyterky, diákonky)

Společné stolování - agapé – eucharistie

Společné stolování – agapé (hostiny lásky), prvek sociální soudržnosti, doklad dodržování zásad pohostinnosti. Eucharistie – od díkuvzdání k ritualizované svátosti. Základní složení jídla: chléb, víno, ryby – jídlo a jeho symbolizace, srovnání s antickým a židovským pojetím jídla.

Seminář: četba a rozbor textů používajících terminologii agapé a eucharistia

Poslední večeře

Poslední večeře v textech Pavla z Tarsu a evangeliích – zakládající příběh a jeho využití v prosazení eucharistického rituálu. Aitiologický text v 1 K a Pavlův podíl na jeho prosazení v rámci kultu Krista, spory o slavení „Večeře Páně“. Teologie a svátostné pojetí eucharistie. Rituální vymezování křesťanské identity vůči judaismu a antickým náboženstvím.

Seminář: četba a rozbor textů – 1 K, Mk, Mt, Lk, Didaché, Hippolytos Římský

Hostiny se zemřelými – refrigerium

Raně křesťanská praxe společného jídla křesťanů se zemřelými předky, případně významnými členy komunity (apoštolové, mučedníky), její typologické zařazení do rámce společného stolování starověkých křesťanů, komparace s praxí antickou a židovskou.

Seminář: prameny dosvědčující refrigerium - Tertullian (základ učení o místě dočasněho spocnutí duší, refrigerium interim), Augustinus (odmítavý postoj k běžné praxi severoafrických a italských křesťanů pod vlivem Ambrosiovým), nápisy a vyobrazení v katakombách.

Kult mrtvých, pohřební rituál – hroby, katakomby

Vztah raných křesťanů k zemřelým, pojetí smrti, pohřební ritus, pohřebiště – katakomby, péče o zemřelé. Hroby a jejich role při lokalizaci raně křesťanských obcí.

Křest - rituál, struktura, identita

Křestní rituál – komparace – helénistické zasvěcovací rituály, pojetí rituální čistoty v antice a judaismu. Raně křesťanské pojetí křtu, křestní praxe. Otázka křesťanské identity a jejího spojení se křtem ve starověku.

Seminář: četba textů s tematikou křestní (Křest Ježíšův, Didaché, Hippolytos Římský, Apoštolská tradice)

Kult apoštolů, mučedníků, svatých

Kořeny a počátky úcty k mučedníkům a svatým v kontextu antického kultu heroů a židovské úcty k patriarchům. Fiktivní příbuzenství a jemu odpovídající typ vztahů k zemřelým členům raně křesťanských komunit. Role přímluvců a princip zprostředkování. Konstantinovský obrat, faktory ovlivňující počátky kultu ostatků

Konstantinovský obrat – křesťanská sakrální architektura

Konstantinova konverze a její důsledky pro vývoj kultu, založení Konstantinopole jako křesťanského hlavního města impéria a rozvoj sakrální architektury.

Jeruzalém - archeologický výzkum a rekonstrukce posvátných míst

Využití míst spojených se životem a smrtí Ježíše a dalšími evangelijními událostmi pro rozvoj křesťanského kultu – posvátná místa, jejich návštěvy – počátky poutí. Jeruzalém v době Ježíšově – rekonstrukce na základě archeologických výzkumů. Vztah císaře Konstantina k Jeruzalému, jeho podpora stavební činnosti a role císařovy matky Heleny na obnově míst spojených se životem a smrtí Ježíše, „distribuce“ ostatků – kříž, olej, stavební typy

Seminář: Ježíšův pobyt v Jeruzalémě – četba textů, Eusebios, Vita Constantini, Peregrinatio Aetheriae (popis poutě).

Kult Panny Marie

Mariánský kult – vznik, jeho role ve spektru křesťanské zbožnosti a kultu, zastoupení feminního aspektu v křesťanství. Komparace: helénistická náboženství a ženské bohyně – tematizace Marie. Problém heterodoxie ve vztahu k Marii (Kollyridiany).

Seminář: Marie v novozákonních textech a apokryfní literatuře. Ikonografické vzorce „matka s dítětem“ a Královna nebes.

Liturgický rok – Velikonoce, Vánoce

Helénistické podněty k utváření liturgického členění roku (antika, judaismus). Evangelium – základ teologického zdůvodnění vzpomínky na velikonoční události (spory o slavení Velikonoce). Solární kultury a stanovení data Ježíšova narození – varianty slavení Vánoc.

Seminář: raně křesťanské sarkofágy a jejich výzdoba – pramen pro studium tematizace Ježíšova narození a smrti.

STUDIJNÍ LITERATURA

Atlasy

- Cornell, Tim – John Matthews (1995), *Svět starého Říma: kulturní atlas*, Praha: Knižní klub.
- Dué, Andrea (1998), *Obrazový atlas dějin křesťanské církve*, Praha: Portál
- Fouilioux, D. – Langlois, A. – Le Moigné, A. – Spiess, F. – Thibault, M. – Trébuchon, R. (eds.) (1992), *Slovník biblické kultury*, Praha: EWA Edition.
- Novotný, Adolf (1993), *Biblický slovník I-II*, Praha: Kalich.
- Pritchard, J. B. (ed.) (1996), *Biblický atlas*, Praha: Česká biblická společnost.
- Rogerson, John (1996), *Svět Bible*, Praha: Knižní klub.

Prameny

- Augustinus Aurelius, Vyznání, Praha : Kalich 1999.
- *Bible: Písmo svaté Starého a nového zákona*, český ekumenický překlad, Praha: Česká biblická společnost³1985 ad.
- Hippolytos, *Apoštolská tradice*, Velehrad: Refugium.
- *Spisy apoštolských otců*. Praha: Kalich 1986.
- Dus, Jan A. – Petr Pokorný (eds.), *Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I*, Praha: Vyšehrad 2001.
- Dus, Jan A. (ed.), *Příběhy apoštolů. Novozákonní apokryfy II*, Praha: Vyšehrad 2003.

Obecná, metodologie studia

- Assmann, Jan (2001), *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha: Prostor.
- Bell, Catherine (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*, New York - Oxford: Oxford University Press.
- Blasi, Antony – Duhaime, John – Turcotte, Paul-André (eds.) (2002), *Handbook of Early Christianity: Social Science Approaches*, Creek: Altamira.
- Brown, Peter (2000), *Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství*, Brno: CDK.
- Brown, Peter (1999), *Autorita a posvátné. Aspekty christianizace římského světa*, Brno: CDK.
- Cameron, Averil (1991), *Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse* (Sather Classical Lectures 45), Berkeley, University of California Press.
- Castelli, Elisabeth – Taussig, Hal (eds.) (1996), *Reimagining Christian Origins: a colloquium honoring Burton L. Mack*, Valley Forge, Trinity Press International.
- Douglas, Mary (1996), *Natural Symbols. Explorations in Cosmology*, London – New York: Routledge.

- Esler, Philip F. (1995), *Modelling Early Christianity: Social-Scientific Studies of the New Testament in Its Context*, London – New York: Routledge.
- Coulanges, Fustel de (1998), *Antická obec. Studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma*, Praha, Sofis – Pastelka.
- Curran, John (2000), *Pagan City and Christian Capital. Rome in the Fourth Century*. Oxford: Clarendon Press.
- Deichmann Fridrich – Giuseppe Bovini (eds.) (1967), *Repertorium der christlich-antiken Sarkofage I. Rom und Ostia*, Wiesbaden: Steiner Verl..
- Grant, Robert M (1993). *Heresy and Criticism: the Search for Authenticity in Early Christian Literature*, Louisville: John Knox Press.
- Grimes, Ronald L., “Ritual”. In: Braun, Willi - McCutcheon, Russel T. (eds.) (2000). *Guide to the Study of Religion*, London - New York: Cassell, 259-269.
- Horsley, Richard A. (1994). *Sociology and the Jesus Movement*. New York: Continuum.
- Lassus, Jean (1971), *Raně křesťanské a byzantské umění*, Praha: Artia.
- Lieu, Judith M. (2002), *Neither Jew Nor Greek? Constructing Early Christianity*, London – New York, T&T Clark.
- Mack, Burton L., (2000), “Social Formation”, in: Braun, Willi – Russel T. McCutcheon, *Guide to the Study of Religion*, New York: Cassel, 283-296.
- Malina, Bruce J. (1981), *The New Testament World. Insights from Cultural Anthropology*, Atlanta: John Knox.
- Malina, Bruce J. (1986), *Christian Origins and Cultural Anthropology*, Atlanta: John Knox.
- Malina, Bruce J. (1996), *The Social World of Jesus and the Gospels*, London – New York: Routledge.
- Martin, Luther H. (1997), “Biology, Sociology and the Study of Religion: Two Lectures”, *Religio* 5/1, 21-35.
- Meeks, Wayne A. (1983), *The First Urban Christians. The Social World of the Apostle Paul*, New Haven : Yale University Press.
- Meeks, Wayne A. (1993), *The Origins of Christian Morality: The First Two Centuries*, New Heaven: Yale University Press.
- Pijoan, José (1978), *Dějiny umění III*, Praha: Odeon.
- Platvoet, Jan (1995), „Ritual in plural and pluralist societies: instruments for analysis“, 25-51. In: Platvoet, Jan – Karel van der Toorn (eds), *Pluralism and Identity: Studies in Ritual Behaviour*, Leiden: E. J. Brill.
- Pyysianien, Ilkka (2004), *Magic, Miracle, and Religion: Scientists's Perspective*, Altamira Press.
- Smith, Jonathan Z. (1975), „The Social Description of Early Christianity“, *Religious Studies Review* 1/1975, 19-25.
- Smith, Jonathan Z. (1978): “Too Much Kingdom, Too Little Community”. *Zygon*. Vol. 13, No.2, 123-130.
- Smith, Jonathan Z (1982), “The Bare Facts of Ritual”, in: *Imagining Religion. From Babylon to Jonestown*. Chicago: University of Chicago Press, 1982, 36-52.

- Smith, Jonathan Z. (1987), *To Take Place. Toward Theory in Ritual*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Smith, Jonathan Z. (2001), „Religion Up and Down, Out and In“, in: Gittlen, Barry (ed.), *Sacred Time, Sacred place: Archeology and the Religion of Israel*, Eisenbrauns, 3-10.
- Smith, Jonathan Z. (2003), „Here, There, and Anywhere“, in: *Prayer, Magic, and the Stars in the Ancient and Late Antique World*. Noegel, Scott – Walker, Joel – Wheeler, Brannon (eds.). [Magic in History] Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 21-36.
- Smith, Jonathan Z., *Relating Religion: Essays on the Study of Religion*, Chicago – London: University of Chicago Press.
- Snyder, Graydon (1985), *Ante Pacem. Archeological Evidence of Church Life Before Constantine*, Mercer University Press.
- Snyder, Graydon F. (1999), *Inculturation of the Jesus Tradition. The Impact of Jesus on Jewish and Roman Cultures*, Harrisburg, Trinity Press International.
- Stark, Rodney - Bainbridge, W. S. (1985), *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*, Los Angeles - London - Berkeley: University of California Press.
- Stark, Rodney (1996), *The Rise of Christianity: a sociologist reconsiders history*, Princeton, Princeton University Press.
- Theissen, Gerd (1977), *Soziologie der Jesusbewegung*, München: Kaiser.
- Theissen, Gerd (1992), *The Gospels in Context: Social and Political History in the Synoptic Tradition*, Edinburgh: T&T Clark.
- White, Michael L. (ed.) (1992), *Social Networks in the Early Christian Environment: Issues and Methods for Social History*, (Sêmeia. An Experimental Journal for Biblical Criticism 56), Atlanta: Scholar Press.
- White, Michael L. – Yarbrough, Larry O. (eds.) (1995), *The Social World of the First Christians. Essays in Honor of Wayne A. Meeks*, Minneapolis, Fortress Press.
- Whitehouse, Harvey (2004), *Ritual and Memory: Toward a Comparative Anthropology of Religion* (Cognitive Science of Religion Series), Altamira Press.
- Zevit, Ziony (2002), „Philology and Archeology: Imagining new Questions, Beggetting New Ideas“, in: Gittlen, Barry (ed.), *Sacred Time, Sacred place: Archeology and the religion of Israel*, Eisenbrauns, 35-42.

Počátky křesťanství a formování identity

- Christiansen, Ellen (1995). *The Covenant in Judaism and Paul: A Study of Ritual Boundaries as Identity Markers*, Leiden: Brill.
- Fine, Steven (ed.) (1999), *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue. Cultural Interaction during the Graeco-Roman Period*, London – New York, Routledge.
- Kraemer, Ross (1991), „Jewish Tuna and Christian Fish: Identifying Religious Affiliation in Epigraphic Sources“, *Harvard Theological Review* 84, 141-162.
- Lieu, Judith M. (2006): *Christian Identity in the Jewish and Graeco-Roman World*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Zetterholm, Magnus (2005), *The Formation of Christianity in Antioch: A social-scientific approach to the separation between Judaism and Christianity*, London: Routledge.

Dějiny starověkého křesťanství

- Borgen, Peder – Vernon K. Robbins – David G.owler (eds.) (1998): *Recruitment, Conquest, and Conflict. Strategies in Judaism, Early Christianity, and Graeco-Roman World*. Atlanta: Scholar Press.
- Češka Josef (2000), *Zánik antického světa*, Praha: Vyšehrad.
- Dodds, Eric Robertson (1997), *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*, Praha: Rezek.
- Ehrman, Bart D. (2003), *Lost Christianities. The Battles for Scripture and the Faiths we never knew*, Oxford University Press.
- Ehrman, Bart D. (2003), *Lost Scriptures: Books That did Not Make it into the New Testament*, New York: Oxford University Press.
- Filoramo, Giovanni (1994), *A History of Gnosticism*, Cambridge – Oxford: Blackwell.
- Frolíková, Alena (1992), *Rané křesťanství očima pohanů*. Praha: H&H.
- Hopkins, Keith (2001), *A World Full of Gods. The Strange Triumph of Christianity*, New York: Plume,
- Jensen, Robin Margaret (2000), *Understanding Early Christian Art*, London: Routledge.
- Jensen, Robin Margaret (2005), *Face to Face. Portraits of the Divine in Early Christianity*, Minneapolis: Fortress Press.
- Klauck, Hans-Joseph (2003), *Magic and Paganism in Early Christianity: The World of the Acts of Apostles*, Minneapolis: Fortress Press.
- Kroll, Gerhard (1995), *Po stopách Ježíšových*, Praha: Zvon.
- Lampe, Peter (1987), *Die stadtrömische Christen in den ersten beiden Jahrhunderten. Untersuchungen zur Sozialgeschichte*, Tübingen, J.C.B. Mohr/Paul Siebeck.
- Marksches, Christoph (2005), *Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství*, Praha: Vyšehrad.
- Mathews, Thomas F. (31999), *The Clash of Gods: A Reinterpretation of Early Christian Art*, Princeton: Princeton University Press.
- Meeks, Wayne (1983), *The First Urban Christians*. New Haven: Yale University Press.
- Meeks, Wayne – Histon, Allen - Snyder, Graydon H. (eds.) (2002), *In Search of the Early Christians. Selected Essays*, New Haven – London: Yale University Press.
- Pagels, Elaine (1989), *The Gnostic Gospels*, New York: Vintage Books.
- Pokorný, Petr (1986), *Píseň o perle. Tajné knihy starověkých gnostiků*, Praha: Vyšehrad.
- Pokorný, Petr (1993), *Literární a teologický úvod do Nového zákona*, Praha: Vyšehrad.
- Rankin, David (2002), *Tertullianus a církev*, Brno: CDK.
- Theißen, Gerd (22001), *Die Religion der ersten Christen. Eine Theorie des Urchristentums*, Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus.
- Vouga, Francois (1997), *Dějiny raného křesťanství*, Brno - Praha: CDK - Vyšehrad.
- White, Michael L. – O. Larry Yarbrough (eds.) (1995), *The Social World of the First Christians: essays in honour of Wayne A. Meeks*, Minneapolis: Fortress Press.
- White, Michael (1996, 1997), *The Social Origins of Christian Architecture I-II*, Valley Forge: Trinity Press International.

„Projekt přepisování počátků křesťanství“

- Cameron, Ron (1996), “The anatomy of a discourse: On ‘eschatology’ as a category explaining Christian origins”. In: *Method & Theory in the Study of Religion* 8/3, 231-245.
- Cameron, Ron – Merrill P. Miller (eds.) (2004), *Redescribing Christian Origins*, (Society of Biblical Literature Symposium Series 28), Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Doležalová, Iva (1997), „Jonathan Z. Smith a diskuse o počátcích křesťanství“, *Religio* 5, 63-68.
- Mack, Burton L. (1995), *Who Wrote the New Testament? The Making of the Christian Myth*, San Francisco: HarperCollins.
- Mack, Burton L. (1996), “On redescribing Christian origins”, *Method & Theory in the Study of Religion* 8/3, 247-269.
- Mack, Burton L. (2001), *The Christian Myth: Origins, Logic, and Legacy*, New York - London: Continuum.
- Kloppenborg, John S. (1996). “Critical histories nad theories of religion: A response to Burton Mack and Ron Cameron”. In: *Method & Theory in the Study of Religion* 8/3, 279-289.
- Smith, Jonathan Z. (1990), *Drudgery Divine: On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Smith, Jonathan Z. (1996). “Social formations of early Christianities: A response to Ron Cameron and Burton Mack.” In: *Method & Theory in the Study of Religion* 8/3, 271-278.

Helénistický náboženský systém

- Dostálová, Růžena – Radislav Hošek, *Antická mystéria*, Praha: Vyšehrad 1997.
- Beard, Mary – John North – Simon Price, *Religions of Rome*, 2 vols., Cambridge: Cambridge University Press 2003.
- Burkert, Walter, *Ancient Mystery Cults*, Cambridge – London: Harvard University Press 1987.
- Gates, Charles (2003), *Ancient Cities. The Archeology of Urban Life in the Near East and Egypt, Greece, and Rome*, London: Routledge 2003.
- Gasparro, Giulia Sfamini (1985), *Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis*, Leiden: Brill.
- Janowitz, Naomi (2000), *Icons of Power. Ritual Practices in Late Antiquity*, (Magic in History), Pennsylvania State University Press.
- Janowitz, Naomi (2001), *Magic in the Roman World. Pagans, Jesus and Christians*, London: Routledge.
- Klauck, Hans-Josef (2003), *The Religious Context of Early Christianity. A Guide to Graeco-Roman Religions*, Minneapolis: Fortress Press.
- Kloppenborg, John S. – Wilson, Stephen G. (eds.) (1996), *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*, London – New York: Routledge.
- Martin, Luther H. (1987). *Hellenistic Religions: An Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Meyer, Marvin – Paul Mirecki (2001), *Ancient Magic and Ritual Power*, Leiden: Brill.

- Meyer, Marvin W. (1999), *The Ancient Mysteries. A Sourcebook of Sacred Texts*, Philadelphia: Pennsylvania University Press.
- Turcan, Robert (1996), *Cults of Roman Empire*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Turcan, Robert (2004), *Mithra a mithraismus*, Praha: Vyšehrad.
- Vidman, Ladislav (1986), *Od Olympu k Pantheonu. Antické náboženství a morálka*, Praha: Vyšehrad.
- Wiens, Devon H. (1987), "Mystery Concepts in Primitive Christianity and its Environment". In: *Aufstieg und Neidergang der Römischen Welt* II.23.2, Berlin - New York: Walter de Gruyter, 1248-1284.

Raně křesťanský kult

- Brashaw, Paul F. - Lawrence A. Hoffman (eds.) (1988), *The Making of Jewish and Christian Worship*, Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Bradshaw, Paul (1992), *The Search for Origins of Christian Worship: sources and methods for the Study of Early Liturgy*, London: SPCK.
- Bradshaw, Paul (2002), *The Search for Origins of Christian Worship: sources and methods for the Study of Early Liturgy*, London: SPCK.
- Bradshaw, Paul F. (1996), „The Homogenization of Christian Liturgy – Ancient and Modern: Presidential Address“, *Studia liturgica* 26, 1-15.
- Bradshaw, Paul (2004), *Eucharistic Origins*, Oxford University Press.
- Lang, Bernhard (1997), *Sacred Games. A History of Christian Worship*, New Haven - London: Yale University Press.

Raně křesťanské obce jako rodina

- Balch, David L. – Carolyn Osiek (eds.) (2003): *Early Christian Families in Context: An Interdisciplinary Dialogue*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Hellerman, Joseph H. (2001): *The Ancient Church as Family*. Minneapolis: Fortress Press
- Moxnes, Halvor (ed.) (1997), *Constructing Early Christian Families. Family as social reality and metaphor*, London – New York, Routledge
- Orr, David G., „Roman Domestic Religion. The Evidence of Household Shrines“, *ANRW* II. 16.2, 1557-91.
- Osiek, Carolyn – David Balch (1997), *Families in the New Testament World. Households and House Churches*, Louisville: Westminster John Knox Press.
- van Henten, Jan Willem (1992), "The Family is Not All That Matters. A Response to Esler". In: van Henten, Jan Willem – Athalya Benner (eds.): *Families and Family Relations as Represented in Early Judaism and Early Christianity: Texts and Fictions*. Leiden: Deo Publishing, 154-191.

Postavení a role žen v raně křesťanských komunitách

- Clark, Gillian (1993), *Women in Late Antiquity: Pagan and Christian Lifestyles*, Oxford: Clarendon.
- Corley, Kathleen (1993), *Private Women, Public meals. Social Conflict in the Synoptical Tradition*, Peabody: Hendrickson Publishers.

- Eisen, Ute (2000), *Women Officeholders in Early Christianity, Epigraphical and Literary Studies*, Collegeville: Liturgical Press.
- Gordon, J. Dorcas (1997), *Sister or Wife? 1 Corinthians 7 and Cultural Anthropology*, (Journal for the New Testament Supplement Series, 149), Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Hawley, Richard – Barbara Levick (eds.) (1995), *Women in Antiquity. New Assessments*, London – New York: Routledge
- Kraemer, Ross Shepard (1992), *Her Share of the Blessings. Women's Religions Among Pagans, Jews, and Christians in the Greco-Roman World*, New York – Oxford: Oxford University Press.
- Kraemer, Ross Shepard (2004), *Women's Religions in the Graeco-Roman World. A Sourcebook*, New York: Oxford University Press.
- MacDonald, Margaret Y. (1996), *Early Christian Women and Pagan Opinion. The Power of the Hysterical Woman*, Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Matthews, Shelly (2001), *First Converts: Rich Pagan Women and the Rhetoric of Mission in Early Judaism and Christianity*, Stanford: Stanford University Press.
- Sawyer, Deborah F. (1996), *Women and Religion in the First Christian Centuries*, London – New York: Routledge
- Witherington, Ben (1988), *Women in the Earliest Churches*, (Society for New Testament Studies Monograph series), New York – Cambridge: Cambridge University Press.

Společné stolování

- Cheung, Alen T. (1999), *Jewish Background and Pauline Legacy*, (Journal for the Study of New Testament Supplement Series 176), Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Chilton, Bruce (1994), *A Feast of Meanings. Eucharistic Theologies from Jesus through Johannine Circles* (Supplementum to Novum Testamentu 72), Leiden: E. J. Brill.
- Gooch, Peter D. (1993), *Dangerous Food: 1 Corinthians 8-10 in its Context*, (Studies in Christianity and Judaism 5), Waterloo: Wilfried Laurier University Press.
- Hiltbrunner, Otto (2005), *Gastfreundschaft in der Antike und frühen Christentum*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Klauck, Hans-Josef (1982), *Herrenmahl und hellenistischer Kult "Eine religionsgeschichtliche Untersuchung zum ersten Korintherbrief*, Münster: Aschendorf.
- Klinghardt, Matthias (1996), *Gemeinschaftsmahl und Mahlgemeinschaft. Soziologie und Liturgie frühchristlicher Mahlfeiern*, Tübingen – Basel: A Francke Verlag.
- Kloppenborg, John S. – Wilson, Stephen G. (eds.) (1999), *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World*, London – New York: Routledge.
- Lietzmann, Hans (1926), *Messe und Herrenmahl – Eine Studie zur Geschichte der Liturgie*, Bonn: Markus und Weber.
- Lietzmann, Hans (1979), *Mass and Lord's Supper. A Study in the History of the Liturgy*, with Introduction and further Inquiry by Robert Douglas Richardson, Leiden: E. J. Brill.
- Newton, Derek (1998), *Deity and Diet: The Dilemma of Sacrificial Food in Corinth*, (Journal for the Study of New Testament Supplement Series 169), Sheffield: Sheffield Academic Press.

- Oden, Amy G. (ed.) (2001), *And You Welcomed Me. A Sourcebook on Hospitality in Early Christianity*, Nashville: Abingdon Press.
- Smith, Dennis E. (2003), *From Symposium to Eucharist: The Banquet in the Early Christian World*, Minneapolis: Fortress Press.

Křest

- Ascough, Richard S. (1994), „An Anylysis of the Baptismal Ritual of the Didache“, *Studia Liturgica*, Vol. 24, 201-213.
- Collins, Adela Yarbro (1989), „The Origin of Christian Baptism“, *Studia Liturgica*, Vol. 19, 28-46
- Finn, Thomas M. (1992), *Early Christian Baptism and the Catechumenate: Italy, North Afrika, and Egypt*, Colledgeville: Liturgical Press.
- Finn, Thomas M. (1992), *Early Christian Baptism and the Catechumenate: West and East Syria*, Colledgeville: Liturgical Press.
- Johnson, Maxwell E. (ed.) (1995), *Living Water, Sealing Spirit. Readings On Christian Initiation*, Colledgeville: The Liturgical Press.

Kult mrtvých a hostiny se zemřelými

- Assman, Jan (2003), *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*, Praha: Vyšehrad.
- Binden, Gerhard – Effe, Bernd (eds.) (1991), *Tod und Jenseits im Altertum*, Trier.
- Brown, Peter (1981), *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*, Chicago, Chicago University Press.
- Cancik-Lindemaier, Hildegard (1998), „Corpus: Some Philological and Anthropological Remarks Upon Roman Funerary Customs“, in: Baumgarten, A. I., Assman, J., Stroumsa G. (eds.) (1998), *Self, Soul, and Body in Religious Experience*, Leiden: Brill, 417-429.
- Davies, Jon (2004), *Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity*, London: Routledge.
- Doležalová, Iva (2005): “Hostina se zemřelými”. In: Kováč, Milan – Attila Kovács - Tatiana Podolinská (eds.), *Cesty na druhý břeh: Smrt' a posmrtný život v náboženstvách sveta*, (Central European Religious Studies 1). Bratislava: Katedra porovnávej religionistiky FiF UK - Ústav etnológie SAV - Chronos, s. 209-221.
- Fassola, Umberto M. – Testini, Pasquale, (1978), „I cimiteri cristiani“, *Atti del congresso internazionale di archeologia cristiana* 9, 103-139.
- Freistedt, Emil (19712, 1928), *Altchristliche Totengedächtnistage und ihre Beziehung zum Jenseitsglauben und Totenkultus der Antike*, [Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, heft 24], München: Aschendorff.
- Hachlili, Rachel (1998), *Ancient Jewish Art and Archeology in the Diaspora*, [Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung: Der Nahe und Mittlere Osten 35], Leiden: J.E. Brill.
- Hachlili, Rachel (2005), *Jewish Funerary Customs: Practices and Rites in the Second Temple Period*, (Supplementum to the Journal for the Study of Judaism, 94), Leiden: Brill.
- Hopkins, Keith (1983), *Death and Renewal*, [Sociological Studies in Roman History 2], Cambridge: Cambridge University Press. (Death in Rome 201-256).

- Horst, Pieter W. van der (2002), „The Tombs of the Prophets in Early Judaism“, in: Horst, Pieter W. van der, *Japheth in the Tents of Shem*, [Contributions to Biblical Exegesis & Theology, 32], Leuven: Peeters, 119-137.
- Humphreys, Sarah C. (1983), *The Family, Woman and Death. Comparative Studies*, London – Boston et al.: Routledge&Kegan Paul.
- Jastrzebowska, Elisabeth (1981), *Untersuchungen zum christlichen Totenmahl aufgrund der Monumente des 3. und 4. Jahrhunderts unter der Basilika des Hl. Sebastian in Rom*, [Europäische Hochschulschriften: Reihe 38, Archäologie; Bd. 2], Frankfurt am Main – Bern – Cirencester: Peter Lang.
- Klauser, Theodor (1974), „Das Altchristliche Totenmahl nach dem Heutigen Stande der Forschung“, in: Dassmann, Ernest (ed.), *Gesammelte Arbeiten zur Liturgiegeschichte, Kirchengeschichte und Christlichen Archäologie, Jahrbuch für Antike und Christentum* 3/1974, 114-120.
- Klauser, Theodor (1974a), „Christliche Märtyrerkult, heidnischer Heorenkult und spätjüdische Heiligenverehrung. Neue Einsichten und neue Probleme“, in: Dassmann, Ernest (ed.), *Gesammelte Arbeiten zur Liturgiegeschichte, Kirchengeschichte und Christlichen Archäologie, Jahrbuch für Antike und Christentum* 3/1974, 221-229.
- Leclercq, H. (1948), „Refrigerium“, XIV.2, 2179-2190, in: Cabrol, F. – Leclercq, H. (1907ff.), *Dictionnaire d'archeologie chrétienne et de liturgie*, Paris.
- Mach, Thomas (2003), „Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě“, in: Assman, Jan (2003), *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha: Vyšehrad, 70-91.
- Reekmans, Luis (1979), *Die Situation der Katakombenforschung in Rom*, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaft.
- Samellas, Antigone (2002), *Death in the Eastern Mediterranean (50-600 A.D.): The Christianization of the East: An Interpretation*, (Studien und Texte zu Antike und Christentum 12), Tübingen: Mohr Siebeck.
- Stiuber, Alfred (1957), *Refrigerium interim. Die Vorstellungen vom Zwischenzustand und die frühchristliche Grabeskunst*, [Theofaneia, Beiträge zur Religions- und Kirchengeschichte des Altertums, 11], Bonn: Beter Hanstein Verlag G.M.B.H..
- Styger, Paul (1933), *Die römische Katakomben*, Berlin: Verlag für Kunstwissenschaft.
- Volp, Ulrich (2002), *Tod und Ritual in den christlichen Gemeiden der Antike*, Leiden: Brill.
- White, Michael L. – Yarbrough, Larry O. (eds.) (1995), *The Social World of the First Christians. Essays in Honor of Wayne A. Meeks*, Minneapolis: Fortress Press.
- Zevit, Ziony (2002), „Philology and Archeology: Imagining new Questions, Beggetting New Ideas“, in: Gittlen, Barry (ed.), *Sacred Time, Sacred place: Archeology and the religion of Israel*, Eisenbrauns, 35-42.

Kult mučedníků a svatých

- Brown, Peter (1981), *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*, Chicago: Chicago University Press.
- Droge, Artur J. – James D. Tabor (1992), *A Noble Death. Suicide and Martyrdom among Christians and Jews in Antiquity*, New York: HarperSanFrancisco.

- Frend, William H. C. (1982), „The North African Cult of Martyrs. From apocalyptic to hero-worship“, in: *Jenseits Vorstellungen in Antike und Christentum, Jahrbuch für Antike und Christentum* 9/1982, 154-167.
- Klauser, Theodor (1974a), „Christliche Märtyrerkult, heidnischer Heorenkult und spätjüdische Heiligenverehrung. Neue Einsichten und neue Probleme“, in: Dassmann, Ernest (ed.), *Gesammelte Arbeiten zur Liturgiegeschichte, Kirchengeschichte und Christlichen Archäologie, Jahrbuch für Antike und Christentum* 3/1974, 221-229.
- Seeley, David (1990), *The Noble Death. Graeco-Roman Martyrology and Paul's Concept of Salvation*, [Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 28], Sheffield: Sheffield Academic Press.

Vznik kultu Marie

- Baring, Anne – Jules Cashford (1993), *The Myth of the Goddess. Evolution of an Image*, New York: Arkana Penguin Books.
- Benko, Stephen (1993), *The Virgin Goddess. Study in the Pagan and Christian Roots of Mariology*, Leiden: Brill.
- Doležalová, Iva, „Vznik kultu Marie v kontextu pozdního starověku,“ *Religio* 4/1996, 149-156.
- Jones, Stanley F. (ed.) (2002), *Which Mary? The Marys of Early Christian Tradition*, (Society of Biblical Literature Symposium Series, 19), Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Warner, Marina (1983), *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, New York: Random House.

Kopnstantinovský obrat

- Clauss, Manfred (2005), *Konstantin Veliký. Římský císař mezi pohanstvím a křesťanstvím*, Praha: Vyšehrad.
- Curran, John (2000), *Pagan City and Christian Capital. Rome in the Fourth Century*, Oxford – New York: Oxford University Press.
- Češka, Josef (1983), *Římský stát a katolická církev ve IV. století*, Brno: FF MU.
- Edwards, Mark (ed.) (2003), *Constantine & Christendom*, Liverpool: Liverpool University Press.

Jeruzalém a posvátná místa

- Walker, P. W. L. (1990), *Holy City, Holy Places? Christian Attitudes to Jerusalem and Holy Land in the Fourth Century*, Oxford: Clarendon Press.
- Wilkinson, John (32002), *Egeria's Travels*, Warminster: Aris & Phillips Ltd.

Liturgický rok

- Brashaw, Paul F. - Lawrence A. Hoffman (eds.) (1999), *Passover and Easter: The symbolic structuring of sacred seasons*, Notre Dame: University of Notre Dame Press.

RITUÁLNÍ FORMY RANÉHO KŘESŤANSTVÍ

- doloženy torzovitě archeologickými výzkumy a ikonografií raně křesťanského umění
- průkazná identifikace křesťanské ikonografie po roce 180
- využití oblíbených motivů a dobových symbolů
- metodologický problém: interpretace ikonografie a její vazby na raně křesťanskou literaturu a její obsah
- místa shromáždění a vyobrazení komunity
- zobrazení boha a jeho symbolizace, symbolizace obsahu nového náboženství v kontextu helénistické kultury

Dogmatický sarkofág, 4. stol., římská dílna

Reprodukovaný sarkofág získal své označení prot, že náměty jeho výzdoby poukazují na vztah mezi událostmi Starého a nového zákona. Je ukázkou využití raně křesťanského umění nejen pro výzdobu schrány na uložení těla zemřelého, ale především jako nástroje poučení pro živé.

Horní pás zprava: Šalamounův soud, Adam a Eva, zázrak v Káni Galilejské, rozmnožení chlebů a ryb, vzkříšení Lazarovo.

Spodní pás: klanění tří králů, uzdravní slepého, Danile v jámě lvové, Pertova zrada, zatčení Krista a Petr křtící centuriona Cornelia.

Deichmann 1967: 014, 043a.

Ikonografie

Dobry pastyr

Dobry pastyr predstavuje jeden z prkkladu vyuziti ikonografickeho vzorce, který byl v krest'anskem kontextu vyuzit k symbolizaci obsahu noveho nabozenstvi i jeho boha.

KŘEŠŤANSKÉ OBCE A PROSTŘEDÍ ANTICKÝCH MĚST

- křesťanská obec jako rodina v kontextu antické kultury
- postavení a role žen v raně křesťanských obcích
- hierarchizace raně křesťanských obcí – princip monarchického episkopátu
- sociální aspekty raně křesťanské architektury: dům – domus ecclesiae, titulus, katakomby, martyria

Ženy

Orantka se závojem a žena s dítětem (Madona s Ježíškem)

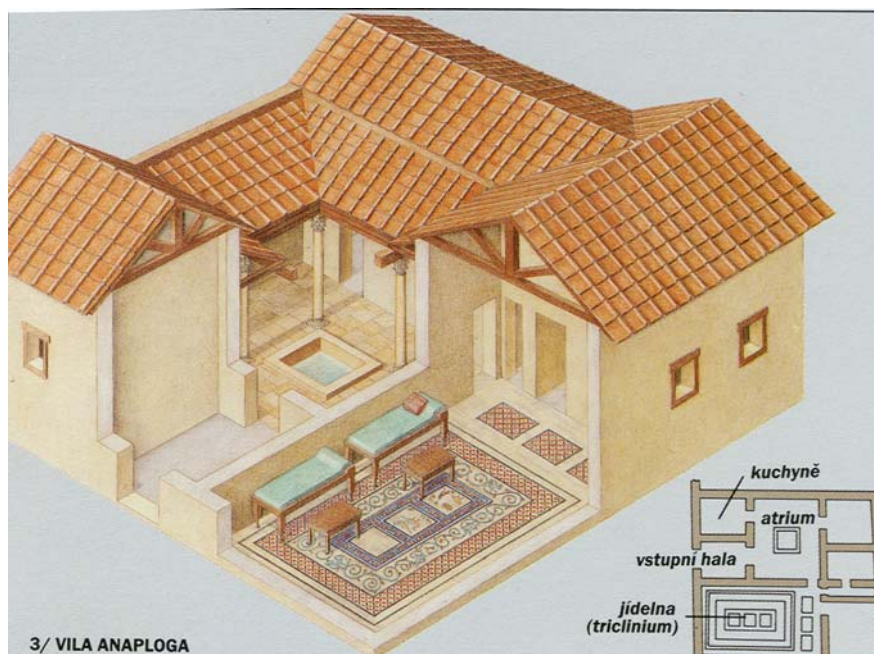
Malby z kubikula Velationis v Priscilliných katakombách z poloviny 3. století. Vyobrazení žen v katakombách vypovídá o jejich aktivní roli při formování raně křesťanských obcí.

Pijoan 1978: 9.

Orantka, Priscilliny katakomby, polovina 3. století

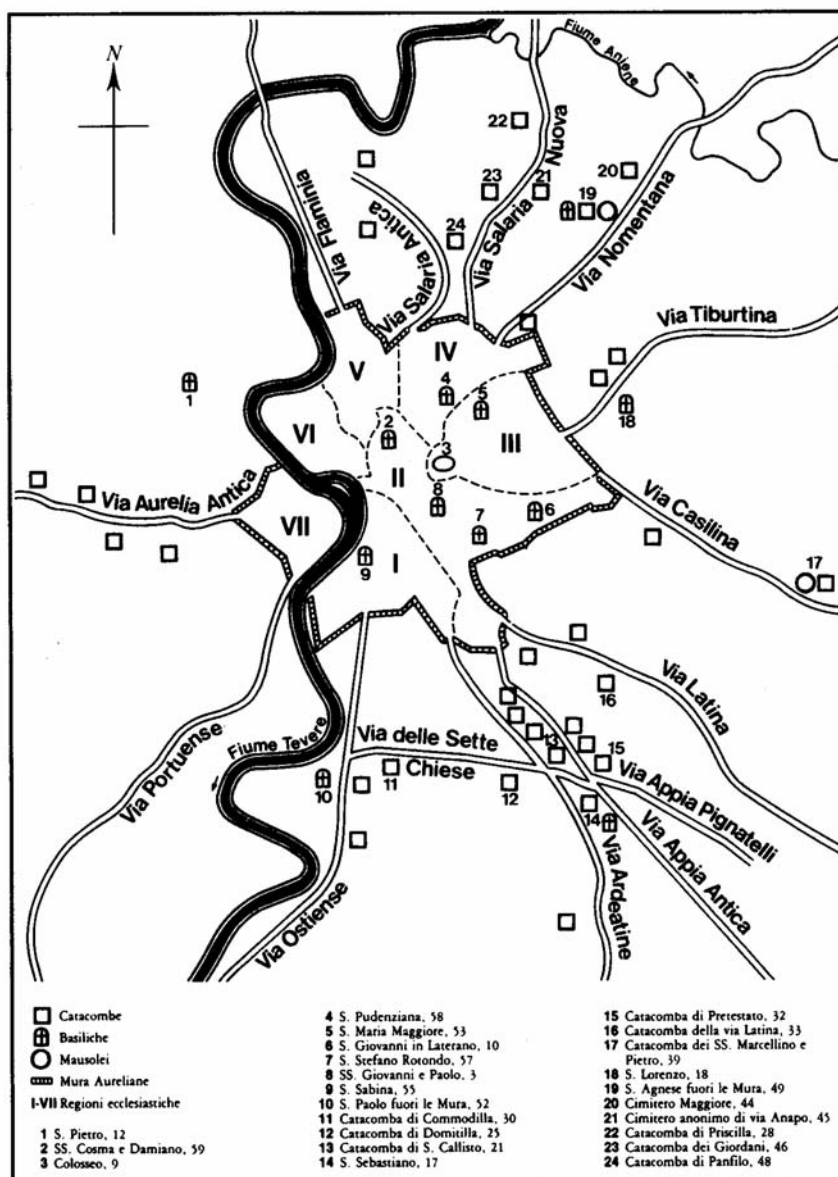
Domus Ecclesiae

Vila v Korintě

Rekonstrukce vily vycházející z archeologického průzkumu. V takovýchto domech se scházeli křesťané, aby naslouchali nově příchozím učitelům nebo ke společnému jídlu.

Pritchard 1996: 126.

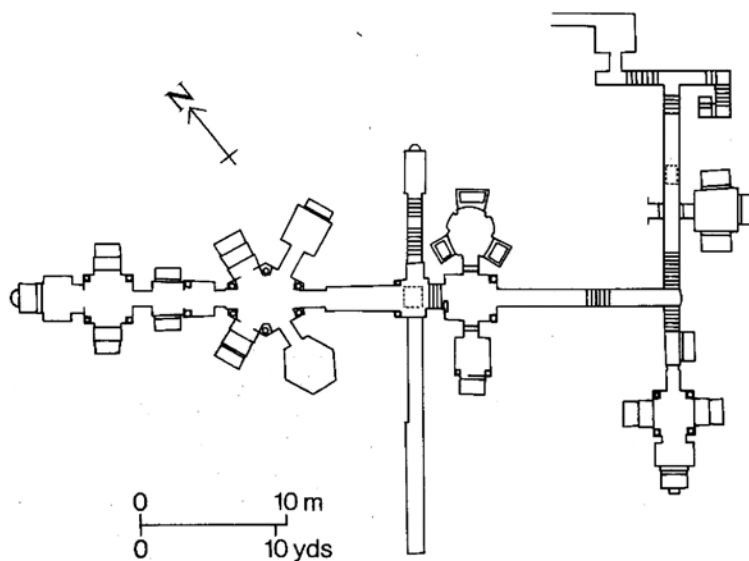

Mapa kostelů v Římě

Tituli jsou kostely, které byly původně soukromými stavbami – domy, které nesou titul svého patrona. Dnes nesou jméno svého prvního majitele jako světce. Předkonstantinovské využití pro rituální účely je doloženo u devíti z nich (Titulis Clementis, Anastasiae, Byzantis – SS. Giovanni e Paolo, Silvestri e Martini, Chrysogone, Sabina, Susanna, Sixtus, Pudenziana).

Snyder 2005: 141.

Katakomby

Plán katakomb na Via Latina

Rozsáhlý komplex s bohatou freskovou výzdobou byl objeven 1956. Katakomby byly vybudované jako systém chodeb a galerií s loculi ve stěnách. Komory (cubicula) se otvírají z galerií a jsou zde také klenuté výklenky (arcosolia). Katakomby byly veřejné podzemní hřbitovy často na velmi rozsáhlé a v několika patrech. Většinou byly budovány během 3. a 4. století. Jsou známé v Římě a dalších italských městech, také na Sicílii, Maltě a v severní Africe.

Výzdoba na stěnách, která čerpá především z témat Starého zákona a částečně z evangelií, je datována do druhé poloviny 4. století. Vyskytují se i nekřesťanská témata: Herkules nebo Kleopatra.

Adkins – Adkins 1996: 42-43.

Kleopatra

Pijoan 1978: 15.

Vlevo Herkules, vpravo Daniel

Pijoan 1978: 15

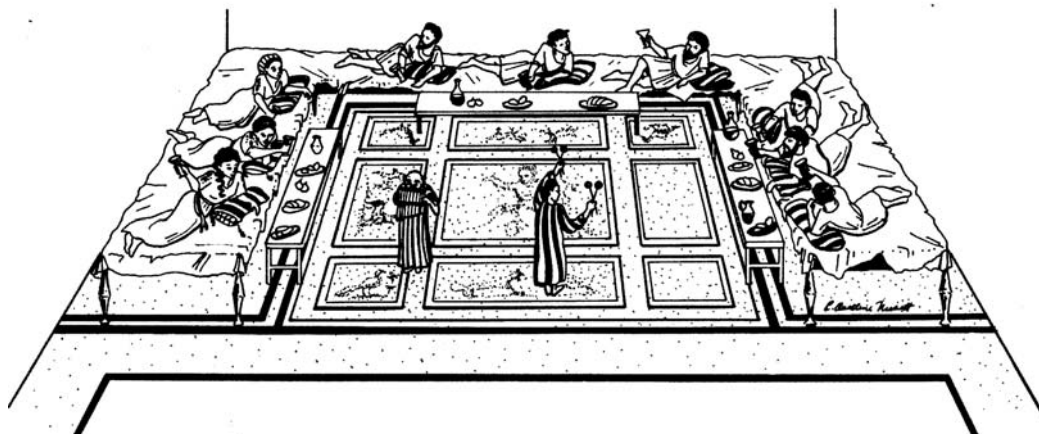
Orfeus

KULTICKÁ SHROMÁŽDĚNÍ – SPOLEČNÉ STOLOVÁNÍ

- banket
- agapé – eucharistie

Banket

Rekonstrukce římského banketu v tricliniu

Pro rekonstrukci byly využity části dochované mozaiky. Bankety byly jedním z nejrozšířenějších modelů společenského života v helénistickém světě. Mnoho aspektů jejich praktikování byla spojeno se sférou náboženskou a tento typ společného jídla se stal také základem společného stolování křesťanů. Jejich originálním vkladem byl způsob náboženské legitimizace těchto praktik.

Smith 2002: 15.

SABINA MISCE

Společné jídlo

Lámání chleba

Jedno z nejstarších vyobrazení společného jídla v Capella Graeca zachycuje sedm stolovníků. Capella Graeca byla vybudována před rokem 311 a k Priscilliným katakombám byla přičleněna později.

Pijoan 1978: 8.

Společná hostina

Účastníci jsou usazeni u stolu ve tvaru oblouku, po stranách jsou dva nápisy: IRENE DA CALDA, Ireno, podej hrnec (horké jídlo) a AGAPE MISCE, Agapé, namíchej (víno). Slova jsou adresována ženě vpravo, která víno již namíchala a rozděljuje je společně s mladým pomocníkem. (Katakomby sv. Petra a Marcellina)

Snyder 1999: obr.28; 163.

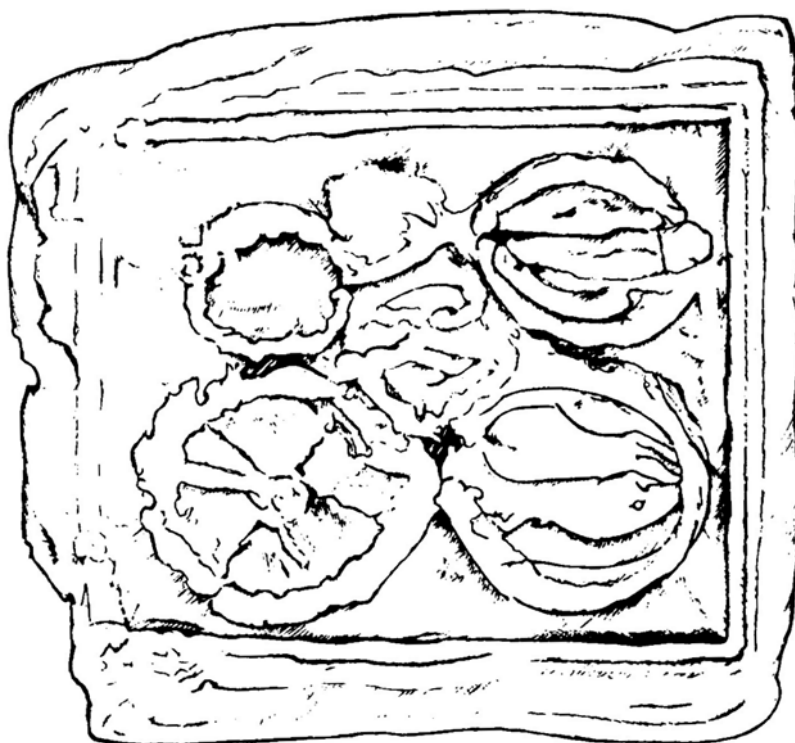

Chléb a ryby, Kalixtovy katakomby

Chléb a ryby jsou obvyklou výtvarnou zkratkou odkazující ke společnému jídlu.

www.vatican.va/roman_curia/pontical_commissions

Mensa

Mensa pro agapé

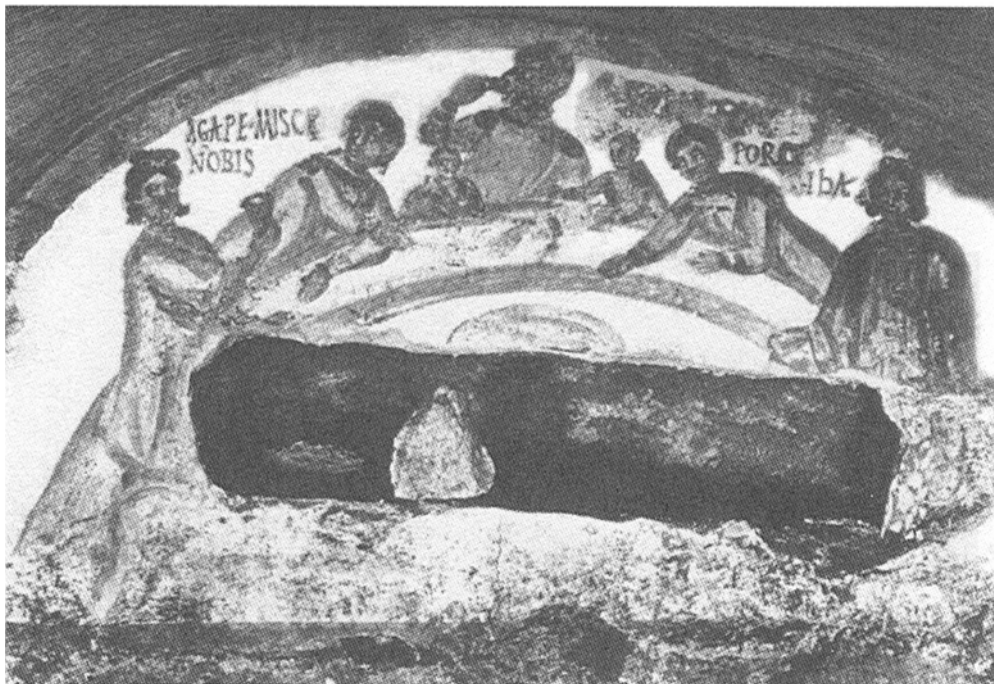
Kamenná deska překrývající hrob byla využívána jako stůl při hostinách se zemřelými - refrigeriu. Reliéfem vyznačené mísy nebo talíře určují místo pro ryby, chléb, pečivo a prohlubeň vlevo nahoře pro víno. (Severní Afrika)

Snyder 2005: 170.

HOSTINA SE ZEMŘELÝMI

- refrigerium
- vyobrazení, nápisy
- intepretace

Refrigerium

Společné jídlo agapé/refrigerium

Vyobrazení společného jídla v katakombách Petra a Marcellina je doplněno nápisy: vlevo je žena jménem Agapé žádána, aby (nám) namíchala (víno) (*AGAPE MISCE NOBIS*) na pravé straně je možné rekonstruovaný nápis číst jako *PORCIA BIBA*, Porcio, na zdraví, tj. přípitek zesnulé Porcii, která byla pohřbena v tomto výklenku, *loculus*.

Snyder 1999: obr.27; 163.

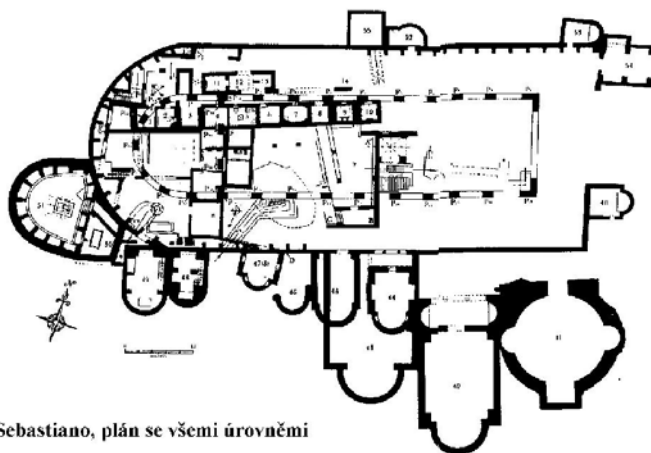

Agapé/refrigerium

Vyobrazení společného jídla, podobně jako i jiná, v Gaudentiově kryptě v katakombách Petra a Marcellina zachycuje účastníky, muže i ženy. Jedna z nich, níže vpravo, nese pohár s vínem, na němž je položen chléb. Je nejen účastníci shromáždění, ale snad provádí rituální úkony. Ne zcela zachovaný nápis je možné číst jako: *IRENE, MISC(e)*, tj. Ireno smíchej (pro nás vodu a víno). Slova možná pronáší muž vpravo od Ireny. A ona jako hostitelka víno připravila.

Snyder 1999: obr. 26; 163.

S. Sebastiano

S. Sebastiano, plán se všemi úrovněmi

S. Sebastiano, známý od 4. století také jako memoria apostolorum

Z dosud prozkoumaných lokalit je podzemní prostor pod kostelem S. Sebastiano nejvýznamnějším zdrojem informací pro život a praxi raně křesťanských komunit. Jejich význam byl pro rané křesťany spojen s tradicí o umístění hrobů dvou nejvýznamnějších apoštolů. Ještě na počátku 20. století archeologové předpokládali, že memoria je shodná s mauzoleem připojeným k západnímu okraji S. Sebastiano (51). V roce 1915 byl zahájen průzkum podzemních prostor, který vedl k rozsáhlým objevům, které odhalily triclia, místo postupně vybudované kolem 250 v části pohřebiště používaného jistě před 200 nekřesťany.

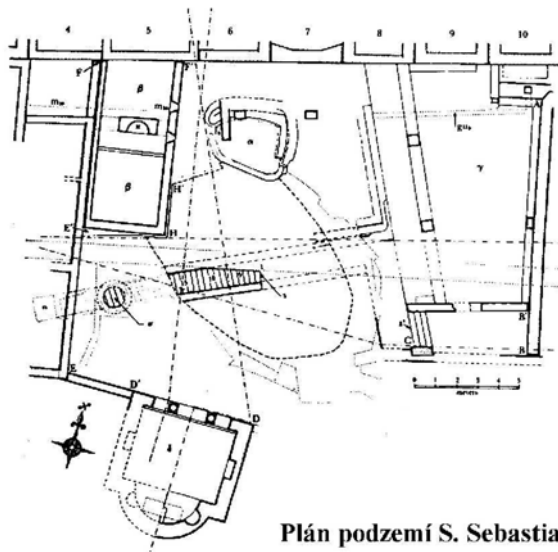
Snyder 2003: 182-183.

Katakomy S. Sebastiano, nástěnné fresky

Pohled dopodzemních chodeb ukazuje atmosféru těchto prostor, které byly určeny k pohřbívání zemřelých. Ukazuje, že raní křesťané neměli propracovaný systém představ o smrti, nýbrž pokračovali v praxi řecko-římské kultury.

www.vatican.va/roman_curia/pontical_commissions

Plán podzemí S. Sebastiano

Části podzemí – místa: memoria a triclia

Západní stěna byla původně cella s možným klutickým příslušenstvím (H-F), severní stěna je zadní stěnou řady kolumbária, jižním směrem je orientována zeď se slavnými graffiti (A-B). Uspořádání prostoru a graffiti objasňují bezpochyby účel tohoto místa. Jedná se o částečně zastřešený prostor vybudovaný jako místo pro kult zemřelých (Petra a Pavla). Kolem stěny s graffiti je průběžná lavice (v. 0,05 m, š. 0,037 m), na konci lavice byl pramen (A) a menší lavička na odložení nádob a dalších předmětů. Je možné, že lavice původně byla také kolem zadní stěny kolumbaria. *Graffiti* se v mnoha případech vztahují k refrigeriu – společnému jídlu se zemřelými, které se na těchto místech odehrávalo ve dnech výročí jejich smrti. Podle tradice je právě zde memoria apostolorum - a Petr s Pavlem jsou v mnoha z nápisů oslovováni, přestože jejich hroby zde archeologicky doleženy nejsou.

Snyder 2003: 184.

Refrigerium – graffiti

Graffiti, části omítky s vyrytými nápisy

www.vatican.va/roman_curia/pontical_commissions

Rekonstrukce graffiti:

- *Paule ed Petre petite pro Victore*
- *Petro et Paulo Tomius Coelius refrigerium feci* (latinsky psáno řeckou abecedou)
- [Petr]OSKAI [Paulo]S SYNTÉPÉSATE TÚS DÚLÚS PNEUMATA HAGEIA SYNTÉPÉSAT [anagismois ete] Petře a Pavle ochraňujte své služebníky, svatí duchové ochraňujte ... *refrigerium* – (řec. ekvivalent *anagismois*).
- *XIII Kal Apriles refrigeravi Parthenius in deo et nos in deo omnes* 13 dnů před Kalendami dubnovými se konalo refrigerium, Parthenius v Bohu a všichni v Bohu.
- *Petre et Paule in ment abete ...sinum in r[ef]ri[g]erium*. Petře a Pavle myslete na hříšníka během refrigeria.
- ...*Celeri[nus] v idus Aug[ustas] Saecul[ari II] et Donat[o II Cos]*. Celerinus 9. srpna 260. (Umožnil přesnější určení doby používání traclia jako martyria).

Snyder 2003: 251-258.

Graffiti znázorňující rybu kotvu a chrismon

www.vatican.va/roman_curia/pontical_commissions

KŘEST

- křest Kristův
- křest ve starověkém křesťanství
- baptisteria

Křest Kristův

Křest Ježíšův (Kalixtovy katakomby, 4. stol.)

Jensen 2005: 5.

Křest Ježíše (detail sarkofágu, 4. stol.)

Deichmann 1967: 005,013,1.

Křest Kristův, baptisterium ariánů, Ravenna, 6. stol.

Baptisterium

Baptisterium, Dura Europos, kolem 241

Křestní místnost v dosud nejstarším známém křesťanském domě.

Pritchard 1996: 131.

KULT SVATÝCH A MUČEDNÍKŮ

- úcta ka zemřelým, k mučedníkům jako zvláštnímu typu mrtvých (fiktivní příbuzenství)
- martyria

Sv. Petronilla vítá v ráji pannu Marii, katakomby sv. Domitilly

V 6. století vznikla legenda o světici, která její jméno pavažovala za zdrobnělinu jména Petrova a podle níž byla Petronilla duchovní a dcera Petrova.

Pijoan 1978: 13

Cubicula, galerie A, Kalixtovy katakomby, poč. 3. stol.

Na stěnách mezi jednotlivými výklenky je řada výjevů: vlevo křest, na čelní stěně uprostřed společná hostina.

www.catacombs.roma.it

Krypta papežů, katakomby sv Kalixta

Viditelné jsou čtyři výklenky se sarkofágy a nad nimi po obou stranách celkem 12 výklenků pro uložení ostatků zemřelých. Před stěnou uzavírající chodbu je vystavěna mensa, kde se připravovalo jídlo se zemřelými. Na tomto místě bylo pohřbeno původně 9 papežů a 8 biskupů, kteří zastávali svůj úřad mezi léty 230-258.

www.vatican.va/roman_curia/pontical_commissions

CORNELIUS MARTYR EP(iskopos), katakomby sv. Luciny

Kornelius byl římským biskupem zvolen 251, zemřel 255 ve vyhnanství. Mramorová deska zakrývající výklenek ve stěně loculus.

www.catacombs.roma.it

Loculi, Katakomy sv. Priscily

www.vatican.va/roman_curia/pontical_commissions

Galerie v katakombách sv. Priscily

www.vatican.va/roman_curia/pontical_commissions

Katakomby sv. Priscily

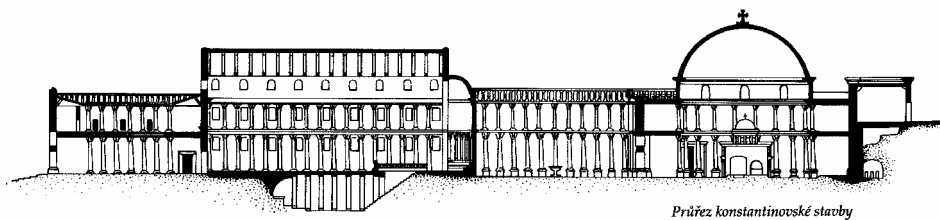
Nad klenbou vyobrazeno klanění tří králů.

www.vatican.va/roman_curia/pontical_commissions

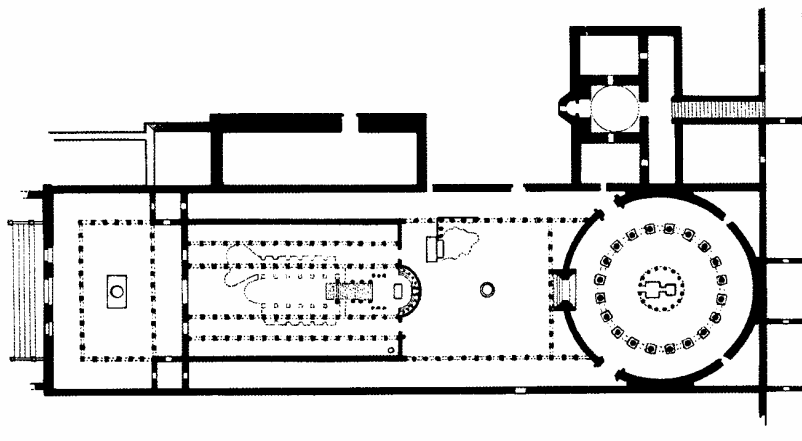
KONSTANTINOVSKÝ OBRAT

- sakrální architektura – monumentální stavby, basilika
- poutnictví a objev posvátných míst
- Jeruzalém jako nástroj legitimizace Konstantinovy moci

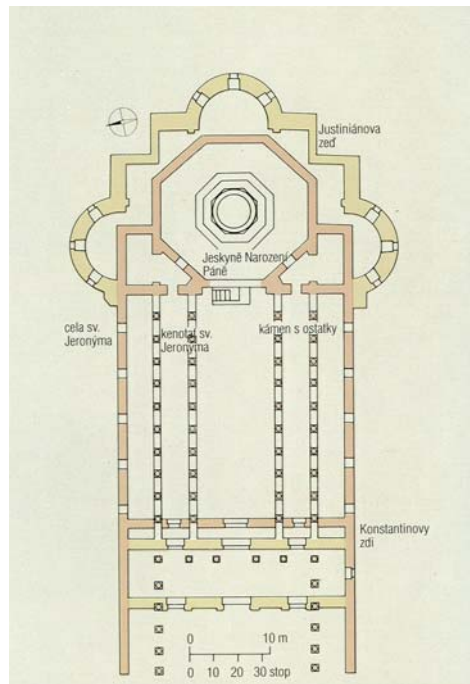
Sakrální architektura

Chrám Božího hrobu

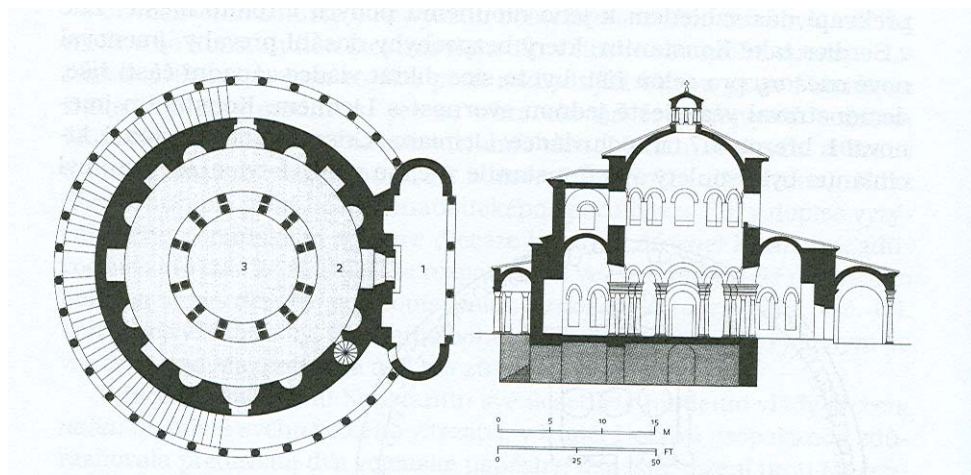

Půdorys konstantinovské stavby

Betlém

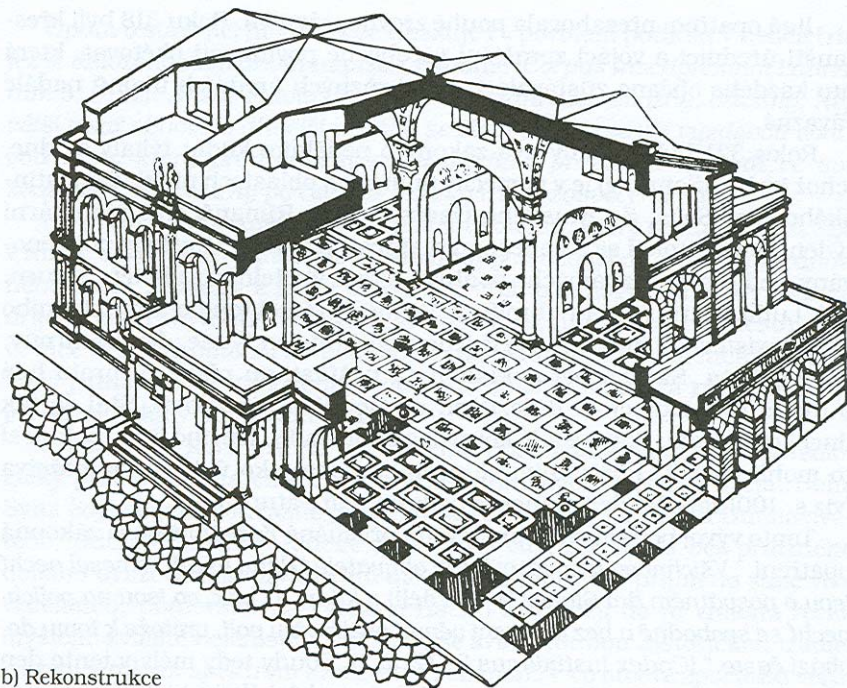
Půdorys chrámu narození Páně, který ve formě basiliky založil Konstantin v roce 330.
 Rogerson 1996: 100.

Santa Constanza

Mauzoleum Konstantinovy dcery Konstantiny, později přeměněné na křesťanský kostel.
 Claus 2005: 52.

b) Rekonstrukce

Konstantinova basilika v Římě

Stavba byla započata 306 Maxentien na východním konci Fora Romana, za Konstantina byla přestavěna. Vnitřnímu trojlodnímu prostoru dominovala centrální loď o rozměrech 80 x 25 m zaklenutá třemi křížovými klenbami, které spočívaly na mohutných pilířích. Četná okna zprostředkovávala dokonalé osvětlení ohromného prostoru. Ve vývoji římských basilik představuje oproti původním tržním basilikám nový stupeň a stává se vzorem pro křesťanské basilikální kostely.

Clauss 2005: 83.

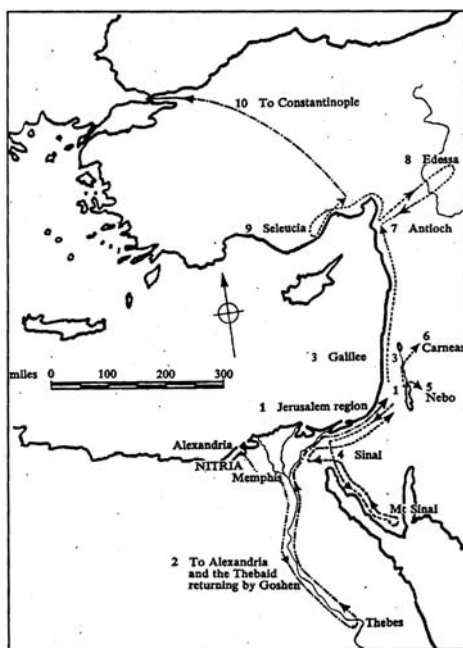
Poutnictví

- Poutníci – Itineraria – seznamy míst s udáním polohy a vzdáleností

Eusebios z Caesareje – císařský dvorní životopisec a autor prvních církevních dějin sepsal po 330 místopisné dílo (celkem 4 díly, 1-3 ztraceny 3. díl – obsahoval plán Jeruzaléma a chrámu - 4. díl Onomastikon – seznam biblických míst, 390 jej přepracoval Jeroným v zeměpisný biblický slovník – pro historii zeměpisu nesmírně významné dílo.) Eusebios ve svých Církevních dějinách jmenuje také nejstarší poutníky: Melitón ze Sard († před 190), Alexandros, biskup z Kappadokie, podnikl cestu 212. Pokud jde o pohnutky k cestě – Melitón chtěl přímo na místě vzniku evangelia ověřit hodnověrnost přijaté víry – a stal se svědkem pro své přátele. Zřejmě již v polovině 2. st. se ukazovala místa Ježíšova narození a smrti. Alexandr chtěl prohlédnout na vlastní oči, aby mohl vyprávět, a proto, že modlitba na takovém místě má zvláštní sílu. Zůstal v Jeruzalémě, kde byl zvolen biskupem.

- Poutě do sv. země – po Konstantinově obratu, postupně rozkvět křesťanského rituálního života v Palestině a církevně stavitelská činnost. Svědectvím jsou zprávy poutníků:

„*Itinerarium Burdigalense*“ (Poutník z Bordeaux, 333) popisuje pouť z Bordeaux přes Konstantinopol do Jeruzaléma – stručná, suchá zpráva – cenná pro své stáří.

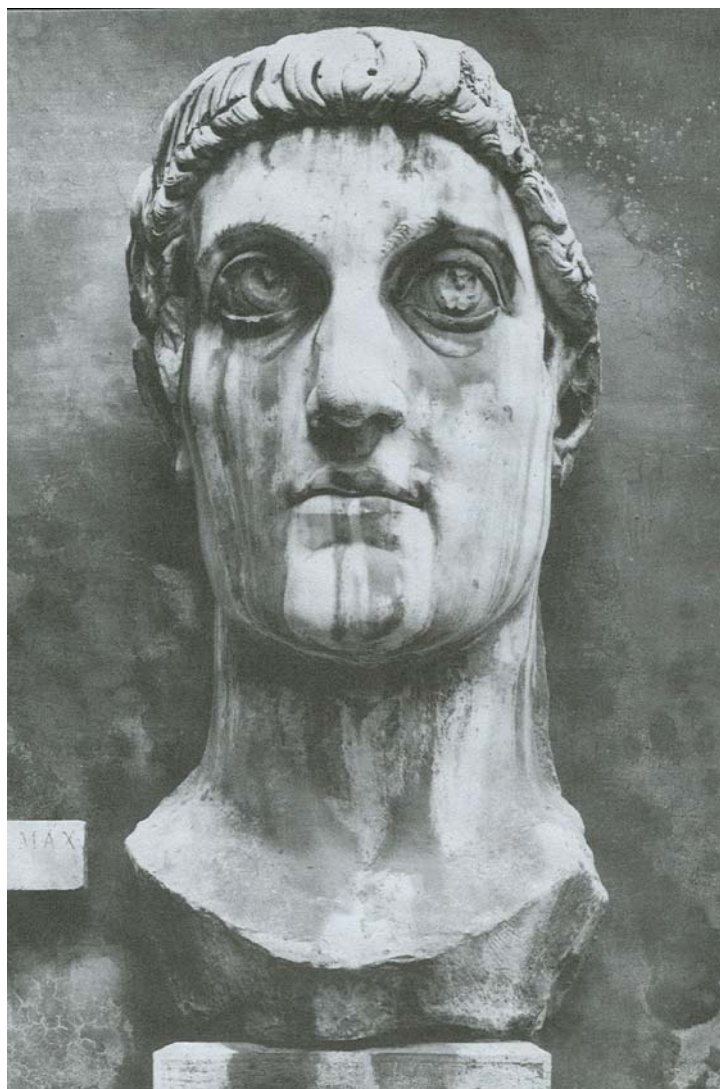

Pout' Aetherie

Peregrinatio ad loca Sancta zpráva urozené dámy (snad abatyše), poutnice jménem Aetheria (Egeria) – snad příbuzné císaře Theodosia (379-395), adresované jejím sestřím o cestě „ze svaté zvědavosti“ do Palestiny a Egypta. Na cestě po stopách Ježíšových byla od jara 381 do jara 384 – a napsala *Peregrinatio ad loca Sancta* s popisem liturgické praxe v Jeruzalémě. Dílo má dvě části: I. popis cest z Jeruzaléma, II. Liturgie jeruzalémských kostelů od slavnosti Zjevení Páně k letnicím, včetně svátku posvěcení chrámu 383 (Jeruzalémským biskupem Cyrilem 348-387). Text je neocenitelný pro dějiny křesťanského rituálu. Rukopis byl nalezen v roce 1884 v jednom klášteře v Arezzu.

Wilkinson 2002: 36.

KONSTANTIN

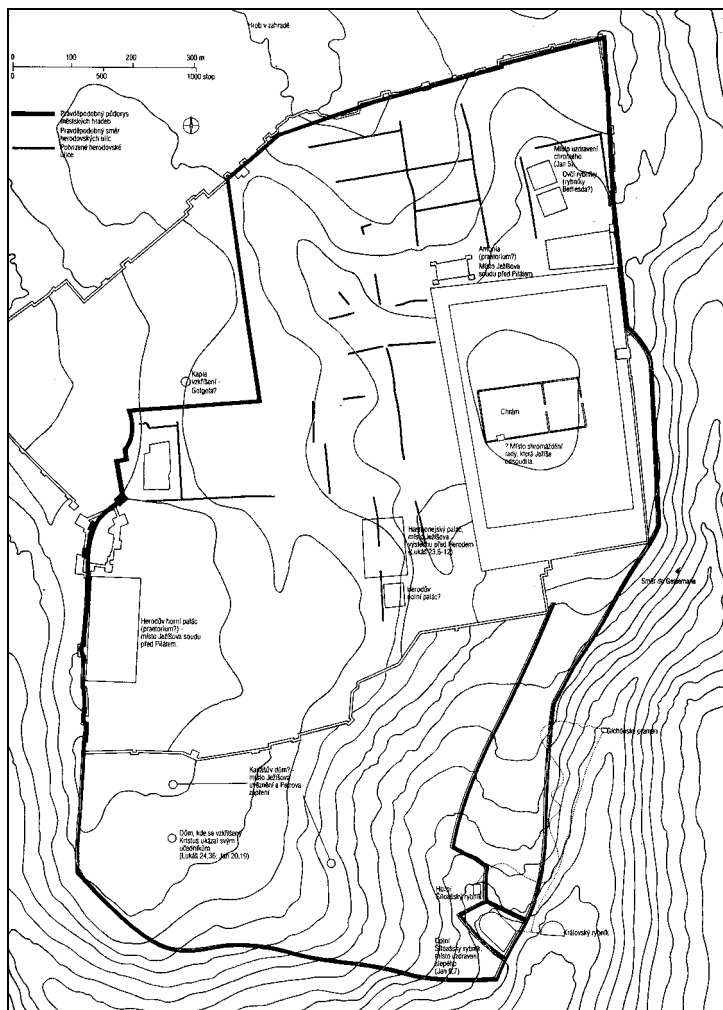

Kolosální portrétní hlava Konstantina Velikého

Socha byla původně umístěna v západní apsidě Konstantinovy basiliky na Foru Romanu. Výška majestátní sedící postavy císaře je odhadována na 10 m, výška samotné hlavy je 2,6 m. (Řím, Pallaco dei Conservatori).

Clauss, Manfred (2005), titulní strana.

Jeruzalém

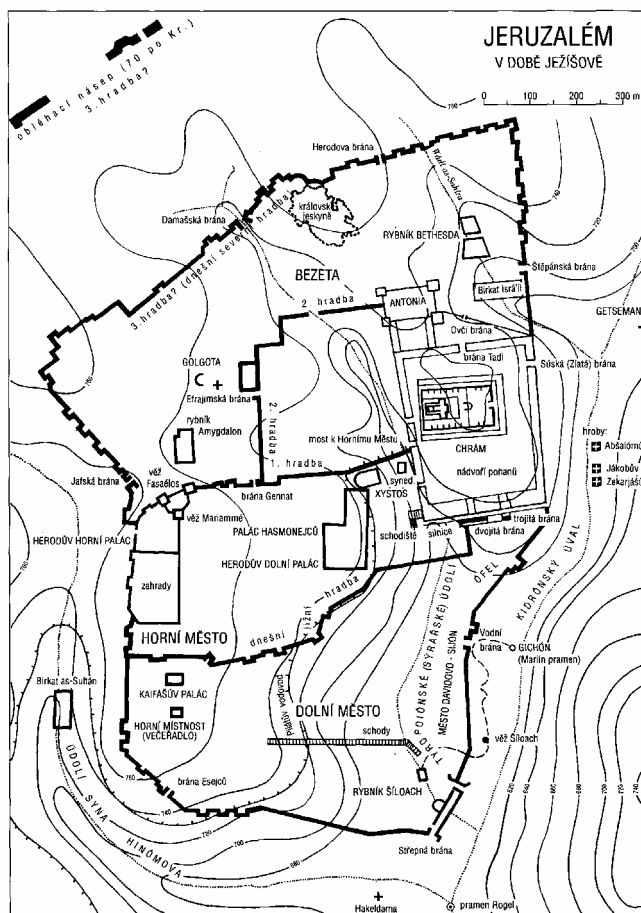
Jeruzalém v době Ježíšově

Nejnovější objevy a znovuobjevení herodovské dlažby potvrdily historickou návaznost některých ulic. Hlavní ulice v dnešním Starém městě sledují směr ulic doby novozákonní, ale jinak je prakticky vše pohřbeno pod novějšími stavebními vrstvami. Kolem zlomu letopočtu byl Jeruzalém prosperujícím městem s novými herodovskými budovami. K jeho destrukci došlo během římského obléhání o jednu generaci později (líčí ji např. Josephus Flavius, nebo Lukáš 21, 20-24).

Plán je založen na archeologických výzkumech, přesto stále zůstává mnoho nejasného. Vyznačeny jsou pravděpodobné městské hrady, i když např. poloha severních hradeb je stále předmětem diskuse. Uvedená podoba je z doby 41-43 n.l.

Pouze vyznačené části ulic ukazují archeologickými výzkumy potvrzené herodovské ulice.

Rogerson1996: 187.

Jeruzalém v době Ježíšově

Přesná je lokalizace: Ježíšova učení v chrámu, jeho učení na Olivové hoře o zničení Jeruzaléma a posledních věcech (Mk 13), odchod do zahrady v Gestemane a jeho zatčení na onom místě.

Problémy rekonstrukce místopisu pašíjí souvisejí s vyvrácením Jeruzaléma v roce 70 a politikou Římanů, kteří po roce 135 na jeho zříceninách Římané založili osadu Aelia Capitolina a novozákonní Jeruzalém tak byl prakticky vymazán z povrchu zemského. Není známo, kde mohla ležet ona horní místnost, ve které se konala poslední večeře, ani kde se konala schůzka rada ve veleknězově rezidenci ani místo ukřižování a vzkříšení.

Hrob spásy se snažili ukrýt před zraky lidí. S velkou námahou sem nanosili hlínu a pokryli svatou jeskyni v hloubce mohutným násypem. Na něm zřídili Afroditino zá-koutí. (Eusebios, Vita Const. III, 26.)

Nevěřící ukryli místo okolo Lebky hluboko v suti a tím je zvýšili, ačkoli bylo kdysi níž, tak jako dnes. Potom obehnali zdí celé místo vzkříšení a Lebku, vydláždili je kameny, postavili Afrodítě chrám a v něm postavili její sochu, aby ti, kteří tam uctí-vali sochu Krista, budili dojem, že uctívají Afrodítu, a aby tak časem pravý důvod, proč bylo místo uctíváno, upadl v zapomnění. (Sózomenos, HE II, 1).

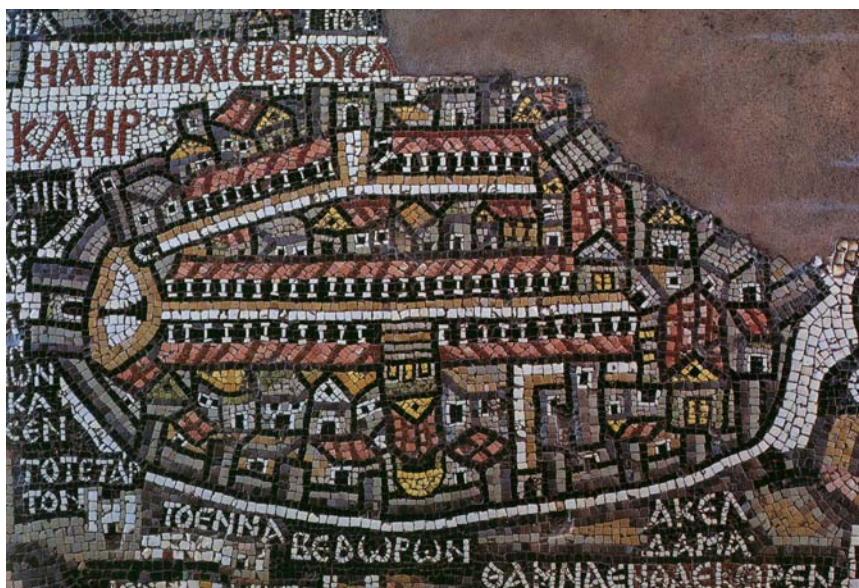
Kroll 1995:109.

Místo hrobu a také vzkříšení – Golgota - je tradičně spojováno s místem, kde stojí kostel Svatého/Božího hrobu - to je s událostmi, které připomíná, spojováno od roku 325, kdy bylo „objeveno“ (ale snad v tom místě byl hrob kolem 135 n.l. (Problém vzdálenosti místa ukřižování a hrobky – Jan 19, 41: „V těch místech, kde byl Ježíš ukřižován, byla zahrada a v ní nový hrob, v němž dosud nikdo nebyl pochován.“ – v kostele je tato vzdálenost 38 m. Ostatní evangelisté o vzdálenosti nic neříkají).

Rogerson1996: 191.

Jeruzalém na mapě z Madeby

„Svaté město Jeruzalém“ (měřítko mapy asi 1:15 000, obraz města je v měřítku 1:1603). Roku 1884 byla na podlaze jednoho řeckého kostela v Madebě, staré Médebě v Zajordánsku na východ od Mrtvého moře, objevena mozaika. Tehdy zůstala bez povšimnutí a při přestavbě kostela byla poškozena, nezbyla jí ani polovina – pochází ze 6. století a je nejstarší dochovanou mapou Palestiny.

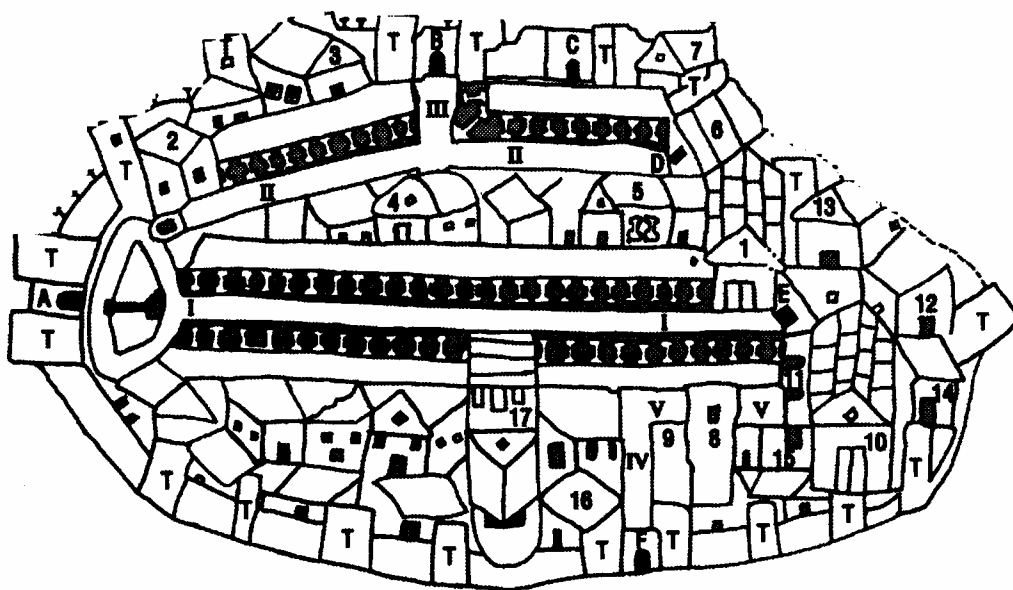
Madeba – město na římské silnici z Damašku do Petry, od 4. do poč. 7. stol. křesťanské biskupské sídlo – nedaleko hora Nebó, odkud Mojžíš hleděl před svou smrtí do zaslíbené země Dt 34,1. Mapa – mozaika – zaslíbené země s jejími posvátnými místy byla jako ilustrace bible výzdobou kostela. Zachycuje, respektive zachycovala, oblast od ústí Nilu až k Foinikii a podkladem pro ni mohla být stará římská mapa silnic.

Jeruzalém – zničen je jihovýchodní cíp – má elipsovitý tvar (délka s-j – zleva doprava – 0,93 m, šířka 0,54 m) – skutečný tvar byl přibližně lichoběžníkový. Mapa zachycuje Jeruzalém vybudovaný císařem Konstantinem (+337), císařovnou Eudokií (+460) a Justiniánem (527-565). Vnitřní část města si zachovala monumentální ráz, který mu vtiskl císař Hadrián (117-138) a jeho architekt, který z hromad sutí rozbořeného Jeruzaléma vytvořil město “Aelia Capitolina”.

Celkem je zachyceno 36 budov, z nichž některé dnes již nelze identifikovat. Kostely a kláštery se od ostatních budov odlišují svými červenými střechami, kostely navíc mají štítý zabarvené dozlatova.

Vnitřek města chrání hradba přerušovaná věžemi, celkem 21. Stejně lze rozeznat brány – tmavé otvory jsou ohraničené oblouky.

Náčrt k mapě z Madeby

(A) Neapolská brána – Damašská brána – Báb al-Amúd; (B) Benjamínská brána – Štěpánská brána – Mariina; (C) Porta speciosa – Súska brána – Zlatá; (D) Báb al-Marárib – Hnojná brána; (E) Sijónská brána; (F) Jafská brána – Báb al.Chalil; (T) věže.

(I) hlavní ulice – Trhová – Cardo maximus; (II) Via triumphalis – Tarik al-Wád – Údolní ulice; (III) Tarik Báb Sitt Marjam – počátek cesty Via dolorosa; (IV) Decumates – ulice Desáté legie; (V) ulice k Sijónskému kostelu.

(1) nový kostel Matky Boží – Nea Thoetokos“; (2) palác císařovny Eudokie; (3) kostel Bethesda; (4) kostel Kosmy a Damiána; (5) Sancta Sophia – kostel prétorie; (6) schody k Šíloachu?; (7) křížová basilika – chrámové cimbuří; (8) „Davidova věž“ – věž Fasaélos; (9) věž Mariammé; (10) Sijónská basilika, (11) brány; (12) S. Petrus in Gallicantu – Kaifášův palác (?), (13) Šíloašský kostel; (14) večeřadlo (15) Kaifášův palác (?), (16) Baptistarium; (17) chrám Božího hrobu.

Kroll 1995: 138-140.

KULT PANNY MARIE

- podněty ke vzniku mariánského kultu: feminní formy helénistické zbožnosti (kult Velké bohyně Matky, Kybelé, Agathé Týché/Fortuna, Ísis).
- oficiální a žité formy zbožnosti – kanonická/ortodoxní a apokryfní literatura - Protoevangelium Jakubovo
- ikonografie

Mateřské bohyně

Matka s dítětem/Madona, katakomby sv Priscilly, pol. 3. stol.

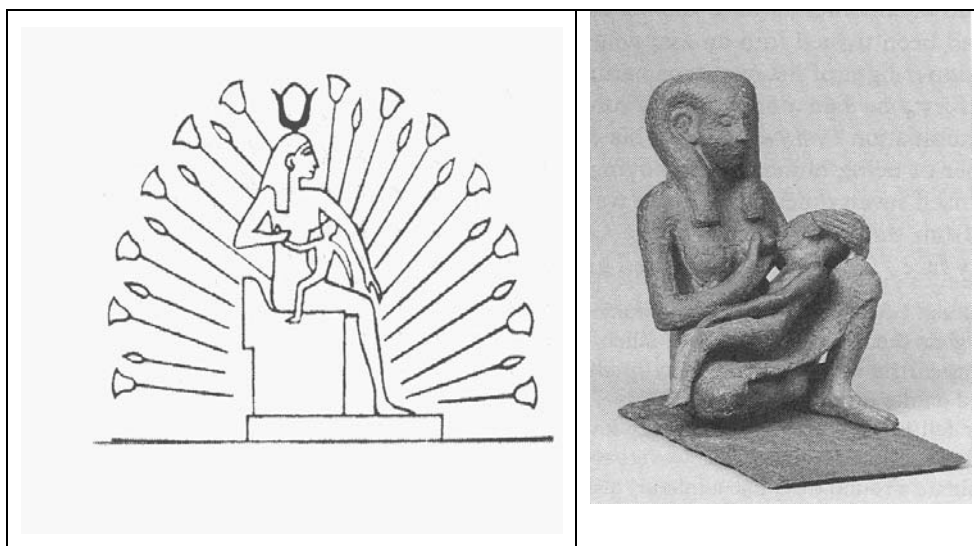
Vyobrazení ženy s dítětem na klíně je tradičně považováno za obraz Marie s malým Ježíšem na klíně. Ikonograficky navazuje na stejná vyobrazení, jejichž linii je možné sledovat až k neolitickým mateřským bohyním.

Pijoan 1978: 8.

Bohyně matka (Ninchursag) s dítětem, pečetě, asi 2300-2000 př. n. l.

Baring – Cashford: 1993: 191.

Ísis kojí Hóra: vlevo v bažinách delty Nilu, vpravo měděná socha, 2040-1700 př.n.l.

Baring – Cashford: 1993: 266; 272.

Trůnící bohyně Matka s dítětem na klíně, asi 700 př. n. l., Boiótie, Řecko

Baring – Cashford: 1993: 300.

Ísis kojí Harpokrata, freska na stěně domu v Karanis, Egypt.

Mathews 1999: 182.

Matka Boží s dítětem na trůnu, ikona v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji, 7. století.

Mathews 1999: 183.

LITURGICKÝ ROK – JEŽÍŠOVA SMRT A NAROZENÍ

- spor o výpočet Velikonoc
- připomínka ukřižování a jeho zobrazení -
- téma narození a stanovení data Vánoc: kanonická/ortodoxní a apokryfní literatura
- Kristus – Hélios

Velikonoce

Vjezd do Jeruzaléma a scéna se zázrakem proměnění vody ve víno a uzdravení chromého, detail sarkofágu, asi 325, Řím.

Zobrazení ukřižování ve výtvarném umění je relativně pozdní a jeho zpracování předchází ztvárnění událostí předcházejících pašijím, jako je například právě vjezd Ježíše Krista do Jeruzaléma. Vlevo za Ježíšem je Pavel.

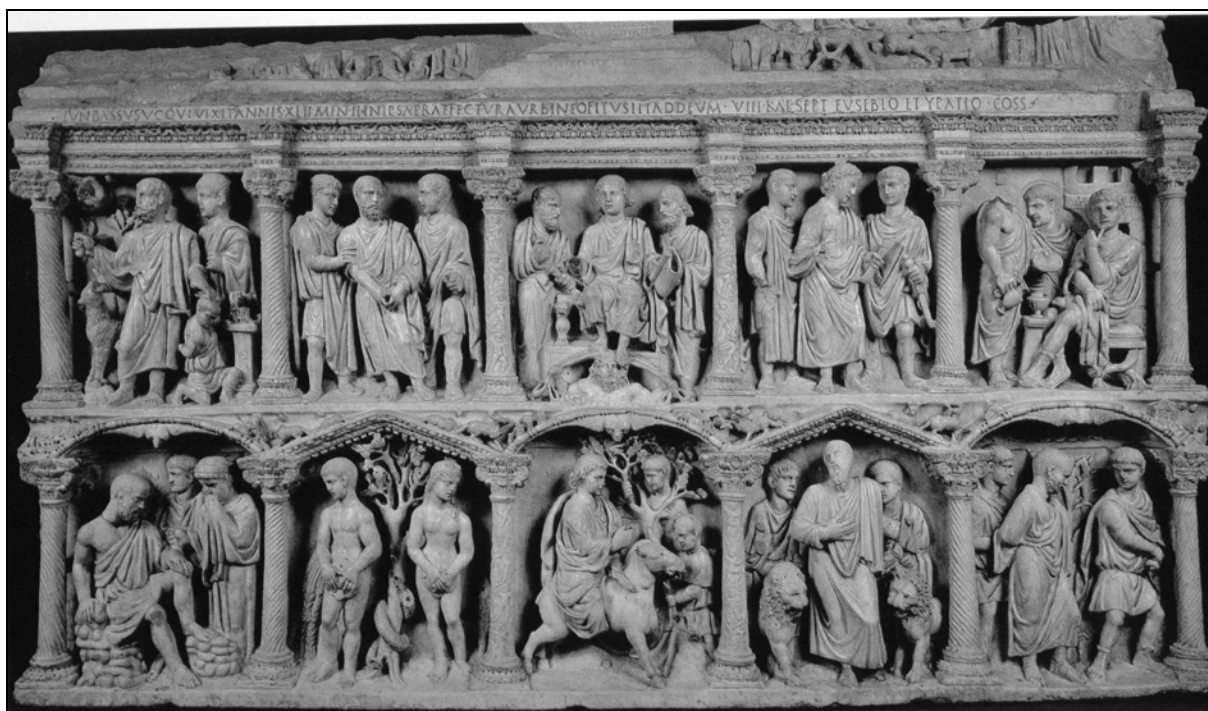
Mathews 1999: 28.

Utrpení Krista, vatikánský sarkofág, 4. stol.

Zobrazená témata odkazují k velikonočním událostem, přestože ukřižování není vyjádřenou součástí příběhu. Po polovině 4. století se objevuje kříž jako symbol vítězství (uprostřed, vojáci podřimující pod ním hlídají prázdný hrob). Kříž při cestě na Gogotu nese Šimon Kyrénský (zcela vlevo).

Deichmann 1967: 016, 049.

Sarkofág Iunia Bassa, polovina 4. století

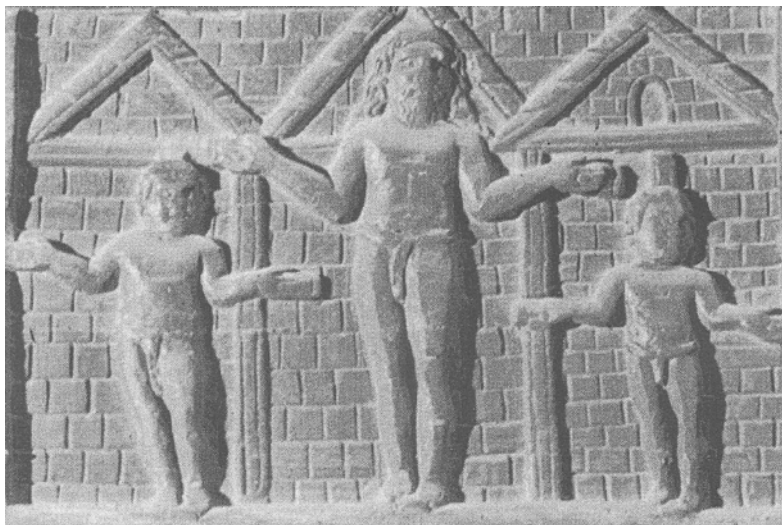
Sloupkový sarkofág Iunia Bassa, jeden z vrcholů pokonstantinovského umění, dokládá vývoj, k němuž v polovině 4. století dochází. Pašijní příběh se dostává do popředí, ale přímé vyobrazení je nahrazováno symbolickým triumfem nad smrtí s využitím symbolických prvků (prázdny kříž, Šimon z Kyrény, symbolické mytí rukou, zatčení Petra, případně Jób jako analogie s Kristovým utrpením).

Ve středu horního pásu trůní Kristus na nebesích, jemuž stojí po boku dva apoštolové (poprvé je na sarkofágu v této formě znázorněna teofanie), na levé i pravé straně jsou události související s utrpením (Abraháмова oběť, zatčení Petrovo, na druhé straně je Ježíš odváděn k Pilátovi a v poslední nice si Pilát umývá ruce).

Ve spodním pásu zleva Job a jeho žena, první hřích, vjezd do Jeruzaléma je dalším jasným odkazem k pašijnímu příběhu, Daniel v jámě lvové a martyrium Pavlovo.

Deichmann 1967: 104, 680.

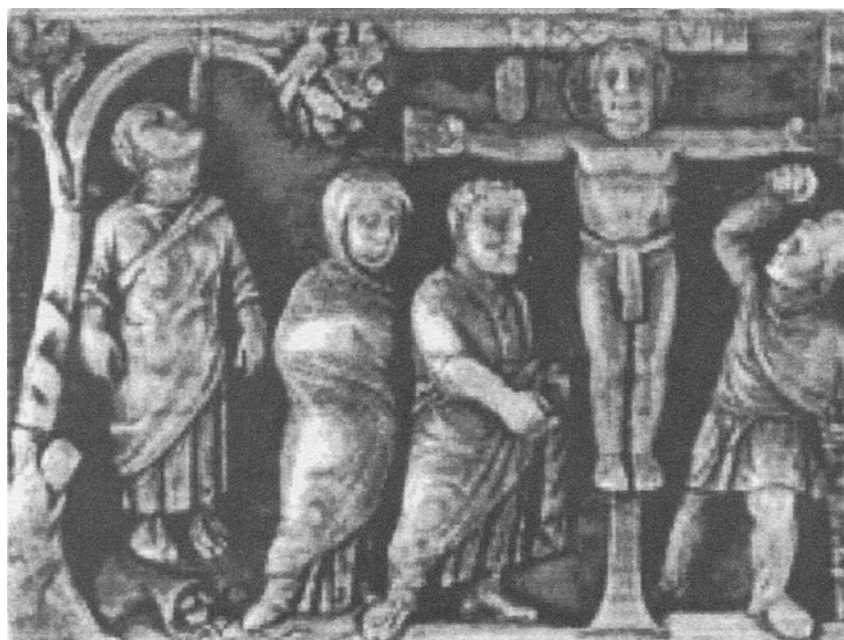
Ukřižování

Ukřižování, dveře kostela Sta. Sabina, Řím, kolem 430.

Nejstarší zobrazení Krista na kříži pochází z počátku 5. století a až do století 7. se vyskytuje velmi zřídka.

Jensen 2005: 131.

Triumfální Ježíš na kříži, relikviář ze slonoviny, asi 420, British Museum.

Relativně pozdní zobrazování ukřižovaného problematizují jednoznačné interpretace kříže v předkonstantinovském raně křesťanském umění jako výslovný odkaz na smrt na kříži.

Snyder 2005: 59.

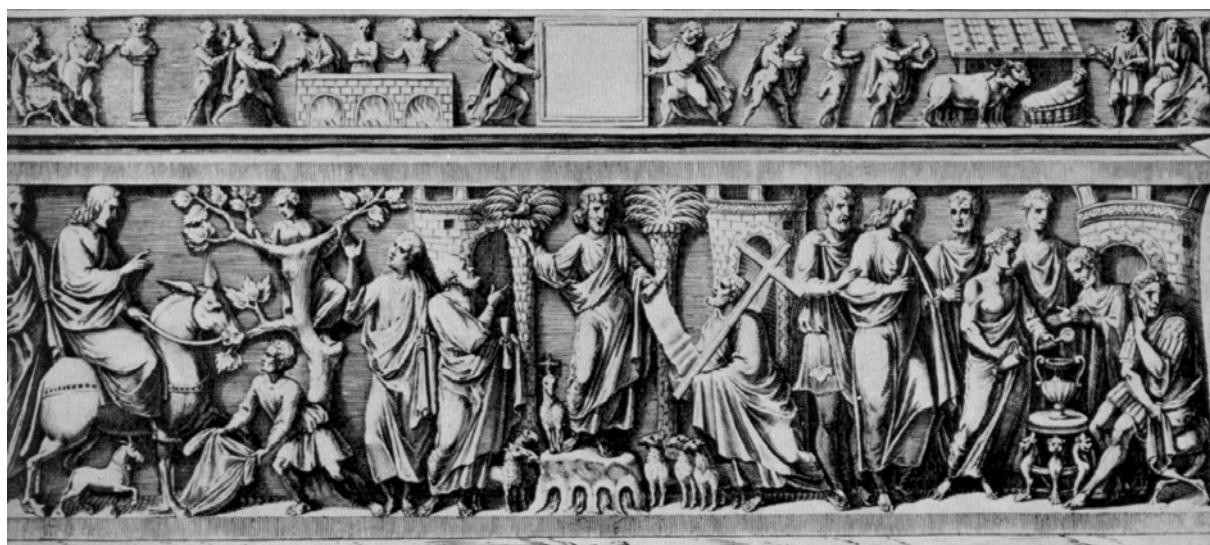
Vánoce

Narození (sarkofág, 4. stol.)

Scény zobrazující narození Ježíše jsou také, podobně jako smrt na kříži, relativně pozdní. Častěji se začínají objevovat od poloviny 4. století. Jejich uspořádání dokládá vliv nekanonických vyprávění a jejich častější využití je současné s prokazatelnými informacemi o postupném spojování narození s datem 25. prosince (v Římě Filokalův kalendář uvádí v roce 354: VII kal Ian Natus Christus in Betleem, Iudeae).

Deichmann 1967: 005,013,1.

Narození a klanění

Umístění scény narození na víko sarkofágu je dokladem menšího významu této tematiky. Na tomto sarkofágu je důraz jednoznačně položen na tematiku velikonoční.

Deichmann 1967: 009, 028.

907

Narození a klanění

Další varianta narození i s přicházejícími mágy nesoucími dary. První z nich ukazuje rukou na betlémskou hvězdu. V tomto případě nejsou mágové ztvárněni s typickými frýžskými čapkami, které na většině vyobrazení odkazují k jejich východnímu původu.

Deichmann (1967): 144, 907.

Narození a klanění

Deichmann 1967: 009, 028c.

Klanění tří mágů/králů

Deichmann 1967: 006, 016.

Adelfiin sarkofág, 350-340, římská dílna.

Vlys na víku čerpá náměty z apokryfů: na levé straně jsou ne zcela jasné a prokazatelné výjevy zřejmě z legendy o Marii, na pravé straně pak mágové s betlémskou hvězdou a zobrazení narození v Betlémě s Ježíšem ležícím v košíku (liknon) a jeho průvodci, osel a vůl.

Horní pás zleva: rozdělení práce mezi Adama a Evu, oznámení Petrova zapření, uzdravení krvotoké (Mt 5, 29), Mojžíš na Sinaji (Ex 19, 1-25), Abraháмова oběť (Gn 22, 1-18), uzdravení slepého, rozmnožení chlebů a vzkříšení syna naimské vdovy.

Dolní pás zleva: odepření uctívání obrazu Nebukadnesarova třemi mládenci (Da 3, 1-30), zázrak v Káni Galilejské, první hřích (Gn 3, 1-7), vjezd Krista do Jeruzaléma (Mt 9, 18-26; Mk 5, 21-43; L 19, 28-44; J 12, 12-36).

Uprostřed dolního pásu přinášejí své dary mágové Ježíšovi sedícímu na klíně matky.

Vedle scén Ježíšova mládí a zázraků se začínají vyskytovat i takové, jež bezprostředně ohlašují pašije – viz vjezd do Jeruzaléma.

Klanění tří mágů/králů

Deichmann 1967: 001, 005.

Klanění tří mágů/králů, tzv. Dogmatický sarkofág, 4. stol.

Králové z Východu přinášejí své dary na spodním pásu vlevo.

Deichmann 1967: 014, 043.

Kristus Hélios

Kristus Hélios, mozaika v chámě sv Petra, 4. stol.

Ztotožnění Krista se solárním božstvem a telogie o Kristu jako Slunci sprovedlonosti se rozvíjí ve stejné době jako se v liturgickém kalendáři vytváří shoda o stanovení data Vánoc/Ježíšova narození na období zimního slunovratu.

Jensen 2005: obr. 65.

Použité zdroje

- Adkins, Lesley – Roy A. Adkins (1996): *Dictionary of Roman Religion*, Oxford: Oxford University Press.
- Baring, Anne – Jules Cashford (1993), *The Myth of the Goddess. Evolution of an Image*, New York: Arkana Penguin Books.
- Clauss, Manfred (2005), *Konstantin Veliký. Římský císař mezi pohanstvím a křesťanstvím*, Praha: Vyšehrad.
- Deichmann Fridrich. W. – Giuseppe Bovini (eds.) (1967), *Repertorium der christlich-antiken Sarkofage I. Rom und Ostia*, Wiesbaden: Steiner Verl..
- Gates, Charles 2003: *Ancient Cities. The Archeology of Urban Life in the Near East and Egypt, Greece, and Rome*, London: Routledge.
- Jensen, Robin Margaret (2005), *Face to Face. Portraits of the Divine in Early Christianity*, Minneapolis: Fortress Press.
- Mathews, Thomas F. (31999), *The Clash of Gods: A Reinterpretation of Early Christian Art*, Princeton: Princeton University Press.
- Pijoan, José 1978: *Dějiny umění 3*, Praha: Odeon.
- Rogerson, John (1996), *Svět Bible*, Praha: Knižní klub.
- Snyder, Graydon F. (1999), *Inculturation of the Jesus Tradition. The Impact of Jesus on Jewish and Roman Cultures*, Harrisburg, Trinity Press International.
- Wilkinson, John (32002), *Egeria's Travels*, Warminster: Aris & Phillips Ltd.